

СТЕНОГРАФСКЕ БЕЛЕШКЕ
СЕНАТА
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

ГОДИНА 7

БЕОГРАД, 1939 ГОДИНЕ

КЊИГА I

V РЕДОВНИ САСТАНАК

СЕНАТА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

ДРЖАН 22 МАРТА 1939 ГОДИНЕ У БЕОГРАДУ

ПРЕТСЕДАВАЛИ:

Претседник
Др. АНТОН КОРОШЕЦ

и

Потпретседници
Др. МИЛЕ МИШКУЛИН и Др. ЂУРА КОТУР

Секретар
ЂУРО ВУКОТИЋ

Присутни су г. г. Министри: Претседник Министарског савета и Министар унутрашњих послова **Драгиша Цветковић**; Министар саобраћаја др. **Мехмед Спахо**; Министар грађевина др. **Михо Крек**; Министар без портфеља др. **Цафер Куленовић**; Министар без портфеља **Франц Сној**; Министар пошта, телеграфа и телефона **Јован Артипармаковић**; Министар шума и рудника **Љубомир Пантић**; Министар без портфеља др. **Бранко Миљаш**; Министар пољопривреде инж. **Никола Бешлић**; Министар физичког васпитања народа **Ђуро Чејовић**, и Министар финансија **Војин Ђуричић**.

Почетак у 9,25 часова.

САДРЖАЈ:

1. — Читање и усвојење записника IV редовног састанка;

2. — **Дневни ред**: Наставак претреса у начелу извештаја Финансиског одбора о предлогу буџета државних расхода и прихода са предлогом Финансиског закона за 1939/40 годину.

Говорници (пре подне): Др. Душан Стевчић, Јеремија Живановић, др. Алберт Крамер и др. Будислав Гргур Анђелиновић; (после подне): др. Васо Глушац (ради личног објашњења), Иван Пуцељ, Милош Драговић (ради личног објашњења), др. Јосип Немец и Радослав Дунић.

Претседник др. Антон Коросец: Господо сенатори, отварам V редовни састанак Сената. Молим господина секретара да прочита записник IV редовног састанка.

Секретар Ђуро Вукотић прочита записник IV редовног састанка.

Претседник др. Антон Коросец: Господо сенатори, чули сте записник. Има ли која примедба

на овај записник? (Нема). Пошто примедба нема, објављујем да је прочитани записник примљен.

Сада прелазимо на дневни ред. На дневном је реду данашње седнице: Наставак претреса у начелу извештаја Финансиског одбора о предлогу буџета државних расхода и прихода са предлогом Финансиског закона за 1939/40 годину. Има реч сенатор г. др. Душан Стевчић.

Др. Душан Стевчић: Господо сенатори, пре него што пређем на излагање о политичком делу Владине декларације, бацићу само летимичан поглед на наше државно газдовање.

Ако погледамо за ове последње три-четири године наш државни буџет, ми примећујемо стални пораст државних расхода. Нарочито се то приметило у прошлој и овој години. Када је у прошлој буџетској дебати г. Министар финансија, стварајући повећање државних расхода од близу 1,300.000.000 динара, то правдао просперитетом који влада у свима гранама нашег привредног живота, благостањем у народним масама и повећањем националног дохотка, ја сам са овог места доказивао да је тај просперитет пролазна фаза,

да то није резултат једне смишљене и планске привредне политике, већ да је то срећан стицај околности и повољне светске конјунктуре за све аграрне земље па и за нашу. И заиста, време ми је дало за право. Ми смо видели да из оног активног трговачког биланса у прошлој години, имамо сада пасивни трговачки биланс а о неком благостању нема речи. Па и ово повећање које сада долази, данашњи Министар финансија правда потребама за државну администрацију и потребама за подизање наше привреде.

Господо, неоспорно да су држави у данашњем времену, када живот тече једном муњевитом брзином, потребни приходи и да су ти приходи потребни зато да покрију све оне потребе које једна модерна држава изискује, али ми морамо да се запитамо: да ли је финансиска, привредна и економска моћ нашега народа таква, да овакве велике буџете може да подноси. Ја мислим да висина буџета није сразмерна економској моћи нашега народа. Газдовање код нас, по мом схватању, није рационално. Ми смо видели да се махом газдује по расположењима поједине господе министара. Да се огромни милиони троше на неке ствари које стварно нису потребне или које нису од такве потребе, да би се тај новац ту морао утрошити. Н. пр. у Блаци прављење макадама, подизање разних зграда у Брусу и другде, где то кошта многе милионе, учињено је по жељи самог Господина Министра Стошовића а не зато што стварне потребе то изискују.

У данашње време, када је држава преузела на себе улогу регулатора свих привредних и социјалних проблема, дужност је њена да се постара да једним планским, смишљеним радом, подигне наш привредни ниво, да се на тај начин и нашем радном свету омогући бољи живот. А кад му се то омогући и његов национални доходак подигне, онда се може од њега и са пуним правом захтевати повећање издатака за покриће државних расхода.

Нешто је учињено за земљорадника доношењем закона о његовом раздужењу. Али ви сте видели, господо сенатори, кад су приспели ануитети, кад се нагомилао интерес на интерес, да су полетели људи из свих крајева државе да моле владу, да се плаћање тих ануитета одложи. А шта је учињено за нашега ситнога занатлију? Готово ништа. Изгледа, да се наш занатлија налази у најтежем положају. Моје је мишљење, господо сенатори, да у том погледу морамо предузети неке кораке, да би живот тога ситнога човека омогућили. Потребно је завођење прогресивне порезе, и осигурање минимума егзистенције за сваког радног човека.

Ја се наддам, господо сенатори, познавајући г. Министра финансија као човека, који познаје добро наше прилике, а који познаје и социјалну структуру наше земље, да ће он ако буде у овој влади или у ма којој другој влади, подузети све мере, како би се социјална правда бар у неколико могла извести.

А сада, господо сенатори, да пређем на ону главну тачку, да пређем на политички део владине декларације.

Богу хвала, да је већ једном стављено на дневни ред једно тешко и болно питање, које је кочило нормализацију и консолидацију наших политичких прилика већ пуних двадесет година. Ја морам напоменути, господо сенатори, да сам у

овом Дому за ове четири године колико сам овде, приликом сваке буџетске дебате узимао учешће и доказивао, да Хрватско питање постоји, да је то један факат с којим се мора рачунати и упозоравао сам меродавне да се решењу тога проблема што пре приступи. Па када сам том приликом хтео да одам пошту и хвалу једном честитом борцу, једном неуморном раднику баш на том питању, на питању споразума Срба и Хрвата, г. Љуби Давидовићу, шефу демократске партије, ја сам наишао на протесте код извесне господе сенатора.

Али, видите, време је дало за право г. Давидовићу, а видимо данас да и владина декларација даје за право г. Давидовићу, даје му сатисфакцију, а исто тако сатисфакцију и свима нама, који смо то исправно гледиште заступали.

Г. Давидовић је, са видовитошћу једног државника, одмах предвидео и увидео да снага ове државе, њена моћ, њен успех и напредак, леже у слободи, у равноправности Срба, Хрвата и Словенаца и у њиховом споразуму и заједничком раду. (Смех на десници.) Смејте се, господо, али је тако. (Милош Драговић: Ти си у Јенеси!) Господо, не љутите се! (Жагор код већине. — Др. Јосип Немец: Ко губи, има право да се љути! — Жагор.) Ово је истина, коју ви побити не можете! Јер, од 1922 године г. Давидовић ради на овоме питању. Па, господо, и године 1924 када је влада г. Давидовића била на управи земље, ми имамо једну декларацију владе, која је јасно и гласно казала да се оним путем више ићи не може, већ да се мора радикално приступити решавању наших унутрашњих односа. Дозволите ми само један пасус ове декларације да вам прочитам. (Претседник Министарског савета и Министар унутрашњих послова Драгиша Цветковић: Има један политичар и пре г. Давидовића који је то рекао.)

Молим вас, господо, саслушајте само један мали пасус. Ја целу декларацију читати нећу. Тај пасус гласи: „Нова влада, господо посланици, дошла је на управу земље са чврстом решеношћу да политику наше земље одлучно и смишљено упути таквим правцем, како ћемо најбрже и најправилније доћи до дефинитивног и сретног консолидовања унутрашњих односа”. (Милош Драговић: Што си изнео ту декларацију?) Да ти покажем да је доследност шефа Демократске странке била од 1924 године па све до данас.

Има још један важан политички акт. Када је стваран блок споразума, који су потписали г. Давидовић, г. Спахо и г. Корошец јасно је изложено гледиште тих трију шефова партија. Дозволите ми, да вам прочитам само један кратак пасус из тога споразума. Он гласи: „Странке блока, стојећи на начелу равноправности Срба, Хрвата и Словенаца, сложне су у томе да је држава СХС једна целина, чије су границе неповредиве, а чије се дефинитивно унутрашње уређење има спровести слободним народним споразумом Срба, Хрвата и Словенаца“.

То су, господо, потписали 25 фебруара 1925 године г. Давидовић, г. Спахо и г. Корошец. (Фран Смодеј: Г. Корошец је за то био интерниран!) Нисмо га ваљда ми интернирали! (Милош Драговић: А шта је са Јенесом?) Ја нисам Јенеса!

Господо, у Народној скупштини било је доста говора о Хрватском питању. Сви народни посланици изјаснили су се да оно постоји и изјаснили су се спремни, да ће потпомоћи његово решење.

Било је много говорника, али био је врло мали број оних, који се је у суштину самог проблема упуштао. Било је говорника који су сад, када још нису припремљени ни предуслови за решење овога питања, ово питање стављали на чисто партијску основу. Било је говорника, који су наводили да је организација ЈРЗ баш зато створена, да она хрватски проблем реши. Само, људи уског вида и слабе политичке концепције могу овако једно важно државно питање стављати на партијски терен (приговор са деснице). Кад вам буде овде мало доцније г. Пуцел прочитао писмо г. Давидовића упућено пријатељима приликом скопашке демократске забаве у Београду, ви ћете видети, како један државник о држави и партији мисли (**Др. Живадин Стефановић:** Између писма и рада има велике разлике). Варате се ви, који мислите да је хрватско питање — питање једног или другог политичког човека, да је оно питање ове или оне политичке групације. Хрватско питање је договор и споразум оба уставна фактора — Круне и народа српског, хрватског и словеначког. Свако друго решење, сваки други пут, којим се буде пошло, до циља неће доћи него ће, на против, у ову замршену и загушљиву атмосферу унети још више пометње.

Господо, заблуда је и политичка аномалија кад људи са скупштинске говорнице говоре, да је и ова Народна скупштина меродавна за решење хрватског проблема (**Милош Драговић:** Ти си меродаван са 900 гласова!) Ја сам, господине, дошао са 900 гласова, али ви, у вашим редовима имате посланика, који су дешли са 14 гласова. Било је времена кад сам ја имао много већи број гласова. У политици се пада и диже и можда ће доћи време да се поново дигнем. То је, господине, једна политичка аномалија због тога, што је, прво Народна скупштина бирана на једној идеологији, која је супротна са идеологијом, на којој треба да се реши хрватски проблем. (Глас из већине: Није!) То ви мислите, господине, а време ће Вам показати, да сам ја у праву, и, друго, што је бирана по једном изборном закону, који је онемогућује да претставља мериторан израз народног расположења и народне воље. (**Петар Богавац:** Ко је правио те законе?!)

Ја сматрам да је решење хрватског питања један доста тежак проблем, а тежак је због тога, што су многи у времену нашег политичког живота радили у негативном смислу. Духовна припрема нашег народа и хрватског и српског није извршена онако како би требала да буде извршена у садањем моменту, када се овако крупан државни проблем решава. Путоказ како ово питање треба да се реши, већ је дат. Споразум од 8 октобра 1937 године већ је показао пут, којим би требало да се иде. (**Др. Васо Глушац:** То је контрадикција у Вашем говору! — **Милош Драговић:** Позивате се на 8 октобар, а малопре сте друкчије говорили!). Шта друкчије?! То бих хтео да знам.

Ви не знате шта је споразум од 8 октобра 1937 године кад тако говорите. (Приговори са деснице) Ја вам кажем један — путоказ. Али, господине, ако се путем договора дође до промене тога путоказа да би се олакшало, да би се омогућило брзо и солидно решење, ми ћемо, сви то врло радо поздравити и прихватити. (Глас с деснице: То је нешто друго). Ви упадате, а нећете да чујете целу моју мисао. (**Милош Драговић:** Ве не држите исту ли-

нију!) Ја држим линију четири године, а ти си је променио, па не знаш где ћеш!

Декларација Краљевске владе ставила је ово питање на дневни ред, дала му ону стварну важност, коју оно заслужује. Својим експозеом г. Министар унутрашњих дела — завесу је још више отшкринуо и дао од прилике перспективу како се има поступати. Г. Министар је изјавио да се не може замислити решење хрватског питања без доношења политичких закона који би омогућили предуслове за решење самог питања. (**Др. Живадин Стефановић:** Он је друкчије казао него што ти то говориш!)

Претседник др. Антон Корошец: Молим да се не смета говорник.

Претседник Министарског савета и Министар унутрашњих послова Драгиша Цветковић: Ви сте казали: прво политичке законе, па онда решење питања.

Др. Душан Стевчић: Ја мислим да је то у вези једно с другим.

По себи се разуме, господине, да су политички закони неопходно потребни ако се жели да се ово питање правилно реши. Потребна нам је нарочито слобода штампе. Ја сам, господине, у више махова у овоме Дому говорио о значају штампе. Ја сам изнео све њене добре стране. Ја сам наглашавао да је она регулатор нашег политичког и социјалног живота и будан чувар јавног морала. Данас, када је на дневном реду овакво крупно питање, слободна штампа је неопходно потребна да се широке народне масе о свима проблемима добро информирају.

Наравно, мислим на нашу националну штампу која ће припомоћи да се до овога решења што пре дође. Поред закона о слободи штампе долазе и остали политички закони. (**Милош Драговић:** То је оно што ти немаш рачуна!) Ја бих желео да Вас, г. Драговићу, чујем на овој говорници, да чујем Ваше мишљење о овом проблему. Лако је заклањати се за форму. (**Др. Живадин Стефановић:** Ми имамо претседника Владе и он заступа гледиште које ми имамо. Он говори кроз нас!) Остави ти то! То је форма. (**Др. Живадин Стефановић:** Није форма, него факат!)

Неоспорно је, господине, да су политички закони први услов да се могу наше прилике у земљи консолидовати да се оне могу нормализовати те да свака политичка организација слободно са својом идеологијом и својим схватањем свих проблема, па и овога проблема, изађе пред народне масе. И ја се надам да ће Краљевска влада, било ова или друга, то није наше, да ће она настати да се испуне она обећања која је г. Претседник Владе дао, да ће се престати са тактизирањем и одуговлачењем ствари, и да ће убрзати сам тај рад, како би се што пре дошло до политичких закона.

Ја, господине, нећу овом приликом да говорим о свима оним стварима које су се дешавале за време прошлих избора. Остављам то на страну пред овако важним проблемом. Али, ја желим једно да замолим г. Министра унутрашњих послова: да изда наредбу својим подручним органима да се већ једанпут престане са кажњавањем наших опозиционих гласача. Само из једног села кажњено је 45 људи зато што су присуствовали и давали одушке своје убеђењу на појединим зборовима, а из целог среза нишавског мислим да ће их бити на хиљаду. Г. Министар је обећао да ће то-

ме стати на пут, али ја видим да их и данданас власти зову и кажњавају. Сви смо ми политички људи, знамо да не може неко сам да прави галаму, ако нема супротног себи партнера; а десило се да су све опозиционари кажњени, а владине присталице су испале мирни јагањци који уопште нису учествовали у тој изборној борби. Ја бих молио да се путем амнестије сви ти кажњени људи ослободе казне за те ситне политичке кривице које су учињене за време избора.

А сада, господо, да се вратим на решење овог проблема. Ја сам још једном приликом овде наговестио да је права државничка мудрост та која уме да, уз поштовање осећаја, посебности и уз неговање култа индивидуалности, ради на јачању целине. Не може се, господо, пренебрегнути, не може се оспорити, да ми Срби претстављамо наш српски индивидуалитет, као што Хрвати претстављају свој, а Словенци свој; али је баш ту мудрост да се, уз поштовање и потпуно развијање свих тих индивидуалитета, све конструктивне снаге сва та три индивидуалитета сложе у раду на јачању државне целине. Наша држава, по моме схватању, не може да буде само заједница по форми. Она не сме да буде љуштура од ораха без језгре. Она мора у себи да садржи нешто више, нешто идејно, оно што ће бити свима нама и Србима, и Хрватима, и Словенцима мило и драго. Она мора да има једну идеју водиљу, она мора да има југословенску државну идеју водиљу. Ако тога не буде, онда наша снага није оно што треба да буде. Ми морамо истини да гледамо у очи. Истина је та, да смо ми у току нашег дугог заједничког рада радили тако, да нисмо донели позитивне резултате у овом питању. Па и прошли избори који су извршени вршени су не са једним јасно израженим програмом. Јер, господо, док је влада г. Стојадиновића са њеним носиоцем по Србији говорила и нас опозиционаре називала именима издајце народне мисли, дотле је други фактор у тој влади, г. др. Корошец, у Словеначкој, приликом својих говора било културних, било политичких, величао и јачао култ посебности словеначког народа, али је тај култ ипак подвргао једној општој целини наше заједнице — Југославији. То су супротности које су се онда дешавале. (Др. Живадин Стефановић: Значи опет ми не ваљамо!)

Ја мислим да је могуће развијајући осећаје посебности и негујући култ индивидуалитета — радити на јачању државне целине. (Фран Смодеј: Тако је!) Али треба памети и људи који су способни да то изведу. (Др. Живадин Стефановић: А то ми немамо је ли? То хоћеш да кажеш!)

Ја нећу говорити о г. др. Корошцу као Министру унутрашњих дела, јер сам рекао да о томе питању нећу да говорим, али о томе ће други говорници говорити, ја само износим став г. др. Корошца да докажем да је идеологија ваше партије, кад је било за време избора, била подељена на два дела: у Србији једна, а у Словеначкој друга. (Милош Драговић: А јесте ли ви поделили ваше улоге, шта ћете да говорите?)

Судбоносни догађаји који се одигравају ван граница наше државе, налажу свима нама да у овим озбиљним моментима оставимо све страначке ствари на страну, па да мудро са пуно воље, са пуно разумевања прионемо на посао и да припомогнемо да се ово наше болно питање, да се ово тешко питање једном за свагда ликвидира. (Др.

Живадин Стефановић: То је у реду, а све оно друго могло је да изостане).

Не заборавимо и то да је наш политички морал и сувише јако пољуљан. Сви смо свесни да је нарочито за ових последњих неколико година наступило хаотично политичко стање, и дужност је свих и сваке владе која буде дошла, да приликом радикалног решавања овог нашег унутрашњег проблема поради на томе да се изврши један морални и духовни препород, барем наше младежи, ако то код нас старијих није могуће. Јер, господо, само са једним здравим политичким моралом, са једном здравом концепцијом о држави, можемо гледати ведро у будућност. Ако, продужимо овако како смо до сада радили, ми се ничему добру надати не можемо.

За овако велике подухвате, за овако једно крупно решење, ја, господо, сматрам да је потребна једна концентрациона влада. (Жагор на десници и узвици: Аха!) Ја сматрам да је потребна једна влада народне слоге која би и по своме склопу и по своме ауторитету који у масама има, могла ово питање срећно да реши. (Др. Живадин Стефановић: И да поправи политички морал!) Наравно и да политички морал дигне на једну већу висину од ове на којој сада стоји. (Др. Живадин Стефановић нешто добацује). Политички морал рушили смо сви, па сте га, господине, и Ви рушили, ја то знам нисте Ви били светац! Треба то поштено рећи! (Др. Живадин Стефановић: Ја нећу да ти одговарам, јер имам сувише велико поштовање за тебе!)

Господо, завршујући ово своје излагање, ја молим све другове да савесно и истински размисле о свима стварима, да истини погледамо у очи и да учинимо све оно што до нас стоји да припомогнемо, да допринесемо да се овај тешки наш унутрашњи проблем што пре реши, да једном код нас завлада консолидација и нормализација наших политичких прилика и политичког стања.

Претседник др. Антон Корошец: Реч има сенатор г. Јеремија Живановић.

Јеремија Живановић: Господо сенатори, када се Краљевска влада прихватила решавања тешких питања, и истакла, по њену мишљењу, једно од најтежих, т. зв. „хрватско питање“ — онда треба да се прихвати још једног, исто тако врло важног и врло прешног питања, од чијег доброг решења зависи правилан и успешан развој не само наших западних крајева, већ целокупне наше државе. То је — *чиновничко питање*, у своме целокупном обиму.

Чиновничко питање је у основи — правилно, правично и практично уређење државне администрације. Могу се имати најнапреднији закони, најбоље уредбе, до танчина проучена министарска наређења — без спремних, савесних, вредних и у сваком погледу обезбеђених чиновника, све то остаје мртво слово, или у најбољем случају, штуро, непотпуно, половично.

Ово се питање код нас никад није решило коренито и у свој потпуности. Ни пре уједињења, ни законом од 1931 год., ни његовим допунама. Узимане су већином само једна или две-три стране из великог комплекса, и уређиване на брзу руку, без дуже студије и без довољног познавања свега што је требало до детаља познавати. И зато је то делимично решавање многим непотпуностима и неправдама уносило све већу дисхармонију у чиновнике разних категорија, све веће незадовољство

њихово према послодавцу — држави и све већи антагонизам код чиновника исте струке, између млађих и старијих и између старешина и њихових потчињених.

Господо, ја мислим да је свима јасно да данашњим стањем у чиновничком реду не можемо бити задовољни. Понајпре сами чиновници, а онда државна служба. Да друго и не помињем, колико су чести случајеви оног народног: да се за једну ноћ растури што је за дан саграђено; и колико је било случајева да су потцењивани и прогањани најсавеснији, а одликовани и награђивани они који су се „умели снаћи“, држећи се за скуте утицајних партијских или других личности!... Али, у рашчишћавању овога питања не треба, као до сада, крпити, већ га тако уредити да ново стање може, у редовним приликама, потрајати најмање једну деценију.

Ко год је о нашем чиновничком питању размишљао, морао је јасно запазити чињенице које у животу једне државе врло много значе. Указујем на неке, поређане без нарочитог реда и система.

У нашем буџету суме за плате, награде и личне помоћи дате су до једне висине која не бих рекао да је у повољној размери са привредним могућностима земље и са издацима за продуктивне сврхе у ужем значењу речи.

Ми имамо око 200.000 активних чиновника, и на њих се троши око 5.505.000.000 динара, годишње, просечно, дакле, по 27.500 динара на једног.

Имамо 41.090 пензионера са личним пензијама око 800.000.000 динара. На породичне пензије иде 200.000.000 динара и око 8.000.000 за 1.200 лица којима се у име признања даје извесна помоћ.

Инвалидске потпоре предвиђају се на динара 150.000.000.

Те цифре за једну државу која не спада у ред старих и богатих држава, нису незначајне, и није лако створити, у земљи примитивне пољопривреде, оскудне индустрије и недовољно развијене трговине, толико средстава само за редовне личне издатке. Па ипак, иако, као што рекох, ове суме нису незначајне, свакога дана и чујете и читате вапаје из свих чиновничких редова, да им је стање тешко, понегде и очајно. Тај вапај, господо, у највећем броју случајева није неоправдан. Награде чиновника, у првом реду нижих, а нарочито у извесним струкама, тако су недовољне, и стање је тако неподношљиво, да се поштено и марљиво може служити само са сувише високо развијеним осећањем дужности и са бескрајном преданошћу свом позиву.

Како је питање награде несумњиво најважније у ономе што у целини чини чиновничко питање, њега ћу се најпре и дотаћи.

Данашње награде државних чиновника, изузевши само мали број категорија, ниске су и недовољне. Оне су, с обзиром на данашњу вредност новца, ниже него у предратној Србији.

Износим поређење у струци која ми је најближа — у професорској. Предратни предавач, одмах по свршетку факултета и без регулисавања војне обавезе, добивао је службу која му се рачунала у указну. Плата је била 125 златних динара; одбијало се само 5 динара пореза, те је примао чистих 120.— динара или 6 златника. Према данашњем званичном курсу, а стварни је још недовољнији, то би износило 1.830.— динара. Дана-

шњи суплент, који, после студија и војске, често чека и по три године на место, прима чисто 1.430.— динара, и то у местима првог разреда скупоће, дакле 400.— динара мање, него што су некада примала лица истог положаја. На крају службе, директор I класе имао је бруто 550 златних динара месечно плате, што би данас износило 8.300.— динара, докле данас директор III групе I степена прима 5.600.— дин., дакле 2.700.— мање.

Код инжењера је та разлика још осетнија, нарочито код оних у централама, јер је њихов положај био пре рата још повољнији него млађих гимназијских наставника. Да и не помињем стање данашњих свршених медицинара, према стању какво је било код њихових колега пре четврт века, у нашој малој Краљевини.

Под претпоставком да су све животне потребе поскупеле као златни динар, дакле 15 пута, значило би, с обзиром на смањене приходе, да је сваком чиновнику данас при ступању у државну службу живот необично отежан, готово онемогућен, јер има неминовних животних потреба које су поскупеле и више од 20 пута.

Неминовне последице тога јасне су: напушта се државна служба, или се уз њу тражи и споредна зарада. И једно и друго фатално је по битне државне интересе. Остају или непоправљиве идеалисте, да се редовним и споредним радом убрзо сатру, или они који се у слободном пословању не умеју снаћи. У сваком случају смањује се интензивност рада у државним надлештвима, те, због нагомиланости послова, њихова спора и погрешна свршавања, долази до великих поремећаја, а понекад и до катастрофалних последица по државне интересе.

Ми већ и данас имамо надлештава — крај свих расписиваних конкурса за њихово попуњавање — са тако недовољним бројем службеника и са тако slabим изгледима на побољшање, да се о томе морају забринуте не само министри дотичних ресора, већ и народни претставници. Помињем само један случај — грађевински отсеци у Генералној дирекцији државних железница.

Одлазак способнијих кандидата у приватну, боље плаћену службу, већ се осетио, и биће све јачи. Не може, господо сенатори, никоме бити чудно кад млад човек, ако иоле осећа у себи способности, при ступању у какав рентабилнији посао ван државне службе, поставља себи питање: „Зар сам тако неразуман да по одлично завршеним студијама и после чекања од 2 до 3 године уђем у једно плаћену државну службу, у којој не могу имати довољно хлеба ни као самац, а камо ли да помогнем родитељима, или да заснујем своје домаће огњиште?“

Пред таквом перспективом, ако се прилике знатно не измене, будући чиновнички кадар биће састављен од једног врло маленог броја крајњих идеалиста, а већином од оних, који, због неспособности или неокретности, не могу да нађу рада на другој страни, од људи без јаке стручне спреме и без енергије, од резигнираних који ће мрзовољно радити само колико морају, или — што је још горе — од оних који ће наплаћивати свој рад и од заинтересованих лица.

Да је плата државних и самоуправних чиновника недовољна, признаје се и званично, и зато се, понегде, и помаже на разне начине. Ту долазе:

а) додаци на скупоћу, које добивају сви службеници;

б) додаци и награде који обухватају или поједине врсте чиновника или појединце у једном реду чиновника. У награде ове врсте иду: службена путовања, комисије, ревизије, увиђаји; награде за прековремени рад или за специјалне послове (израда правилника, пројеката и др.); рад у појединим одборима; додаци у природи за све чиновнике извесне струке или за поједине положаје у појединим струкама (гориво, бесплатни станови, режиске карте или бесплатна путовања итд.).

Има и једна врста додатака који се дају из поверљивих фондова, каткад и из оправданих разлога, али много пута из разлога који тешко терете и савест онога који даје и онога који прима.

Специјално награђивање извесних чиновничких категорија или појединих лица може и да се правда, али у већини случајева оно иде на рачун марљивог и савесног вршења службе, а прелази чак и у злоупотребу. Оно би било правилно само онда, када би, по извесном реду и нарочитој скали, вредело за све чиновнике, с обзиром на њихове квалификације, радно време, године службовања, рад у тешким или лакшим приликама итд., али никако само за извесне струке или, још горе, само за извесна лица у тим струкама.

Али није само недовољност награде, што уноси рђаво расположење у редове чиновничке. У погледу на то, у државној служби има такве неправде и тако неповољних односа између квалификација и интензивности рада с једне и новчане стране с друге стране, да је и у томе један од сталних извора чиновничког незадовољства. Савесни државни чиновници разумеју тешкоће државне благајне и вољни су да трпе, али ако сви трпе. Али никако да само једни трпе, а код других, на радovima мање важним и мање тешким, да су награде много боље, па негде чак и изобилне. Има привилегисаних приватних установа у којима су пензије кратковремених високих функционера веће од плате 40-годишњег професора Универзитета. Има начелничких положаја са већим приходима од чиновника I групе I категорије. Има надлештава с повременим наградама, које се непоштено деле и које чине да су боље плаћена лица са два до три разреда средње школе, него факултетлије истих година службе. И има пуно случајева да савестан и марљив чиновник једног надлештва заостане иза слабијих другова само зато, што се није селио из надлештва у надлештво, већ се онде, где је започео, посветио свом стручном послу и у својој струци подигао се до угледне висине.

Пре кратког времена ступила је у живот Уредба о једној државној новчаној установи. Најнижи службеник те установе, са четири разреда средње школе и са 18 година живота, добива почетну плату од 1400 динара месечно. До дана кад у државну службу ступи његов вршњак, који је завршио дипломски испит, онај први је већ примио 93.000 динара, и има месечну плату 1700 динара. Дипломирани факултетлија, под претпоставком да је школу и војску завршио с напуњеном 24 годином, и да ни дана после тога није чекао на службу, имаће, као приправник, 1500, дакле 200 динара мање. Ако и он редовно напредује после три године (што није случај готово никада), до

навршетка 40-те године живота, онај са нижом средњом школом примиће 100.000 динара више од факултетлије. Разлика између факултетлија у тој установи и, рецимо у суду, школи или коме министарству, још је осетнија.

Помињући ово, а да ме не би ко погрешно разумео, одмах изјављујем да не замерам што је особље ове установе пристојно награђено. Нашло се за право да им се да, и дато је. Али ћу замерити Господину Министру финансија и целој влади, ако што пре, по истој основи, не уреде и награде свих државних чиновника једнаких квалификација и истих радних и животних прилика, јер је и то и право и поштено, а, ако је до чекања, довољно су се начекали.

Кадгод се истицао захтев о побољшању чиновничке награде, увек се са званичне стране истицао принцип штедње. Тако то иде годинама. Готов сам примити тај разлог, али ја штедњу не видим, или не умем да је видим, или је не видим у довољној мери. Ја не знам је ли штедња — број наших министара на расположењу, у пензији и покојних, број који само од рата износи на стотине. Или је штедња кад многи нов министар, нов бан, по кратком времену, промени наслеђени аутомобил и замени га којом америчком марком од 300.000 динара, управо $\frac{2}{5}$ од укупне суме која се троши на све библиотеке у земљи? По томе би се пре рекло да смо богата, врло богата земља, кад су нам државна возила лепша од француских. Или је, можда, штедња што на 9 година после установљења банског положаја имамо 9 активних, 8 покојних и 27 пензионисаних банова, који су се у једној бановини тако брзо мењали да не долази ни пуна година на једнога бана? Или је, најзад, то штедња што имамо и што непрестано добивамо младе пензионере, који, кажњени без кривице, а понекад из личних рачуна, напуштају државну службу у напону своје снаге, а на њихова места долазе нова лица, те се тиме државна благајна оптерећује новим издацима? Ако је све то штедња, ја такве штедње не разумем, али ми је јасно бар то да због такве штедње морају толики постити и у благе дане.

Питање новчане награде, управо праведне новчане награде несумњиво је најважније у великом чиновничком питању, али није и једино. Краљевска влада показала се вољна да у томе унеколико олакша чиновницима и исправи извесне неправде, и ја сам јој за то врло захвалан. Само што је то недовољно, не сме се остати само на ономе што је везано за овај буџет или овај Финансијски закон, већ питање о новчаној награди треба решити дефинитивно и правичније него што је до сада рађено.

Али, као што већ рекох, уз то главно постоји низ других, такође врло важних страна, које чекају да једном буду скинуте с дневног реда. Ограничено време не допушта ми да се на њима дуже задржим, али је за сада довољно ако неке од њих само нагласим, остављајући надлежнима да о њима више размисле и ураде што долази у њихов круг рада.

Стручне и моралне квалификације; мушко и женско особље; улазак у службу, напредовање, премештаји и престанак службе; старешински положаји; кривице и казне; додаци свих врста, заштита државних чиновника од утицаја изван чи-

новничког реда, заштита чиновничке породице, одбрана стечених права, оцењивање, живот ван канцеларије итд. — сва та питања, иако многа од њих регулисана уредбама, расписима или министарским наређењима, ипак нису дефинитивно уређена, а код многих се поступа тако произвољно и пристрасно, да се у чиновничким редовима гомила све веће незадовољство, које неминовно води — рђавом вршењу службе и тиме неизмерној штети државних интереса.

Да додирнем само једно или два од набројаних питања.

Како стоји са почетком рада — уласком у државну службу? — Колико је младића отступило од свог идеалистичког схватања и пошло нежељеним правцем само зато, што су на службеном прагу осетили тешко разочарање и очигледну неправду! Како је оном младом човеку, пуном најлепших националних и хуманих осећања, кад, свршивши с похвалним успехом, уз свој труд и напоре и дугове својих родитеља — две, три године, па и више, узалудно чека на постављење, гладујући и даље, изложен сажаљењу па и презиру околине, која често уме да буде врло свирепа! А како му је тек онда, кад види да је, с мало или нимало чекања, постављен који његов слабији друг, у материјалним приликама много повољнијим, што се ухватио за какав скут, или, још горе, продао у каквој било форми?

Вероваћете ми, господо, да знам врло немиле случајеве ове врсте, али их нећу помињати. Знају многе који су са најбољим квалификацијама годинама гладовали, па и даље гладују, али многе који су се продали још јефтине од чиније сочива...

Како стоји са премештањем у већа места? Ево како! Закон, на пример, тражи да известан чиновник може доћи у престоницу после толико и толико година службе. Али постоји и изигравање закона: постави се у место према закону, а упути се на рад у Министарство или какво друго надлештво, па су и курјаци сити и овце на броју, а многи који имају права на долазак у престоницу или већи град и, можда, много веће потребе — остају и даље у малим местима, увређени и озлојеђени. Може ли се с правом од њих тражити напоран и одушевљен рад?

Питање старешинства мора бити правилније регулисано. До сада је у томе, мање више, пресудну вредност имала партијска припадност или личне и породичне везе, а тек у другоме реду стручна и административна способност. Отуда су се из многих чиновничких организација јављали захтеви да се старешинска места попуњавају конкурсом. О томе захтеву се несумњиво мора водити рачуна, и то не само код старешинских положаја, већ и код свих упражњених места.

Најзад, чиновнички ред несумњиво треба заштитити и од Дамоклова изборног мача.

Господо, сви смо ми сведоци једне тешке ситуације, у којој су, пред изборе, били наши државни и самоуправни чиновници. На једној страни вођ једне велике странке поручује им да, ако не гласају за његове кандидате, не само што неће остати у служби, него ће им се, кад он дође на власт, одузети и право на стечену пензију. А као

одговор на то, вођ друге велике странке отворено поручује свима чиновницима „опет то, само мало друкчије“. И није се, са ове стране, остало само на претњи, већ је она, у много случајева, приведена и у дело.

Замислите онда сиромашна чиновника, оптерећена породицом, дугом, болешћу, замислите га у тешкој борби са својим уверењем, са својом савешћу, са образом, са свим оним што му је, као часном човеку, свето!... Он се чак не сме ни уздржати да не гласа, јер ће му се и то уписати у смртни грех... И кад, под притиском претње, угуши своју савест, како ће, у даљој служби, поступати са онима који не поштују ни своју ни туђу част!..

Допустите ми, господо сенатори, да на завршетку свога говора и ја поменем ону реч која је основа у декларацији Краљевске владе, лепу и племениту реч: споразум. Ја мислим да у овај мах нема ниједног несебичног нашег грађанина који не жели искрен и стваран споразум са нашом западном браћом. Али, ја замишљам, и желим, и вољан сам помоћи колико год могу, да овај споразум буде шири него што се обично схвата и наговештава: није питање споразума само налажење „модуса вивенди“ са хрватском страном наше државе: треба постићи, ако не пре, онда истовремено, и споразум између завађених политичких група овамо на истоку, јер ако се и дође до зближења са делом који је последњих година, отсуствовао у вођењу државних послова, а створи се јача поцепаност у источном делу нашега народа — онда од тога, за нашу општу ствар, неће бити очекиване користи. Један широк и дубок, један трајан споразум свих оних који треба да воде државни брод — то је оно што нам је свима у овај мах неопходно потребно. Још и више од споразума: пуно и чврсто јединство, јединство снага, јединство духа, јединство ума, јединство осећања. Јер само наоружани духом јединства и братске љубави можемо одолети тешком искушењу које се ближи и које је — ја верујем — теже од искушења коме смо одолели пре две деценије...

С тим у вези, сматрам за потребно да и на овоме месту истакнем своје дубоко веровање да то јединство и постоји на дну срца сваког доброг Хрвата, сваког доброг Словенца, сваког доброг Србина. Ако га је гдегод и покрио танак слој праха, слаба копрена, оно се није угасило. Један тежак час, и искра јединства — моја је вера непоколебљива — синуће из свих срцаца, по оној Његошевој речи: „Удар нађе искру у камену, без њега би у кам очајала!“ (Гласови одобравања).

Господо сенатори, од детињства сам слушао да су Срби, Хрвати и Словенци један народ. Учење из књига и из живота утврдило ме је у веровању да је то истина. Више од четрдесет година, и кроз школу и кроз књигу, и у миру и ратних дана, и у земљи и у туђини, служио сам тој истини. И у погледу на то, ја не знам и нећу да знам ни за какав опортунизам, ни за какво партијско погађање, а понајмање диктовање ма с које стране. Такво је моје схватање, и ма шта се десило, трудићу се да у њему останем до краја свога живота. Ако звезду водићу, која је мој нараштај озаравала, покрију облаци, верујем да су они пролазни: звезда ће опет засинути, и тренутно замрачење ипак нас неће омести на путу ка узвишеном циљу, ком су кроз векове тежили највећи умови и најплеменитија срца нашег троименог народа.

За оне који тако не мисле, нека скорашњи дани буду речит учитељ, јер они немилосрдно потврђују нашу народну мудрост о туђинском господарству кад се брат неће за брата. (Бурни аплауз).

Потпретседник др. Миле Мишкулин: Реч има сенатор г. др. Крамер.

Dr. Albert Kramer: Gospodo senatori, nijedna budžetska debata jugoslovenskog narodnog pretstavništva još nije održana u težim i tmurnijim vremenima, nego ova letošnja. Oko nas kao da se ruši svet. Bratski naš češki narod izgubio je svoju slobodu i nezavisnost. Konflikti među velikim silama se zaoštravaju, a svetski događaji posredno udaraju i u zidove naše otadžbine. Duboko u svojoj duši oseća naš narod, da su i za njega nastupila najozbiljnija vremena. Ja mislim, da se više nego ikada, u najširim krugovima naroda danas svuda budi instinkt samoodbrane, a s njim i spoznanje, da je moćna Jugoslavija jedina pouzdana čuvarica našega života, naše slobode i neodvisnosti, pa bili mi Slovenci, Hrvati ili Srbi.

Mi verujemo, da će Jugoslavija u tim teškim prilikama voditi jednu spoljnu politiku, koja će očuvati našu otadžbinu slobodnu i nezavisnu. Takvu politiku podržavati odlučen je sav narod, koji je jednostupan i u tome, da treba svim snagama podupreti napore i rad oko jačanja i tehničkog izgrađivanja naše vojske.

Sav narod je složan u tome, da je kucnuo čas, kad treba da se ujedine i slože sve narodne snage, da treba pod svaku cenu pokopati svade, sporove i međusobna neprijateljstva i učiniti sve da narod može sve svoje sile skoncentrisati na odbranu svojih životnih interesa. Stara poslovice: „Tko neće brata za brata, imaće tuđina za gospodara“ dobiva danas opet svoj sudbonosni značaj.

Na žalost, slika naših unutarnjih prilika i međusobnih odnosa vrlo je malo utešna. Na pitanje, da li smo politički, moralno i duhovno naoružani za sve eventualnosti, koje bi nas mogle čekati, odgovor je težak. U tom svetlu naši unutarnji problemi dobivaju na važnosti i postavlja se kategorički imperativ da ih rešavamo hitno i bez odlaganja te sa onom širokogrudošću, koja dopušta, da glavna pitanja naših unutarnjih odnosa već jedanput definitivno zatvorimo.

Opšta situacija našega naroda i naše države nama svima nalaže obazrivost i trezvenost u presuđivanju i u našem izražavanju. I ovaj visoki Senat, mislim, da je u prvom redu pozvan da dade narodu primer, kako treba sitne konflikte i razračunavanja zapostaviti velikim zajedničkim zadaćama. Ali to nas ne razrešava dužnosti, da mirno i objektivno uočimo činjenice koje stvaraju presudna raspoloženja i deluju na pravac našeg unutarnjeg razvoja. Zato mislim da izjava kojom se Klub senatora JRZ odriče učešća u ovoj debati nije dobra. Njom se Vladina većina odriče saradnje u državnoj politici i to baš u momentu kad bi bila naročita dužnost Senata da pozitivno pomogne zdravom razvitku naših prilika. Motivacija da je najbolje ako se Senat „pred ozbiljnom spoljašnjom situacijom i pred problemima našeg unutrašnjeg života“ zadovolji sa priznanjem pohvalnih nastojanja Kraljevske vlade i čuti — a to je suština ove izjave — neće podići autoritet ovoga Doma i ove Vladine većine, a neće koristiti ni Kraljevskoj vladi. Narod će — bojim se — onaj deo motivacije, koji govori o ozbiljnoj spoljnoj situaciji čak i krivo shvatiti i na nju će se vezati nove alarmantne vesti. (**Dr. Živadin Stefanović:** To nije tačno, Gospo-

dine Krameru! Ova odluka kluba znači jednodušnost a nikako poniženje Senata!) Ja ne mogu da ulazim u unutrašnje razloge koji su bili povod za tu izjavu! Stvar je Kluba JRZ da sam oceni hoće li se pojaviti u ovoj debati i hoće li svojim sudelovanjem nešto doprineti raščišćavanju naših unutrašnjih prilika ili je pak bolje da o svemu tome čuti. To je stvar u koju ja ne ulazim, ali sam hteo da podvučem da ta izjava nikako ne ide u prilog autoriteta ovog visokog Doma.

Gospoda od većine svojom izjavom kao da hoće kazati da nemaju šta da reknu ili da se boje da bi mogli svojim govorima mnogo pokvariti. Ali to je na kraju njihova stvar. Svakako jučerašnji dan nije doprineo mnogo dokaza o političkoj i državnoj potrebi ovog visokog Doma, koji nije osnovan da bude udruženje stare gospode za razgovore u vremenima opšteg spokojsstva, nego je uveden baš u cilju da bude dom trezvenog prosuđivanja i hrabrog savetovanja u svakom času našeg državnog života.

Argumentat koji su za svoj sličan stav upotrebila šestorica gospode iz Nezavisnog kluba, da će svojim čutanjem ubrzati proceduru oko donošenja budžeta je, razume se, deplasiran, jer se zna da je posvema svejedno da li naša debata traje dva ili tri ili pet dana. (**Dr. Grga Andelinović:** To se događa osam dana pred 1 april! Ali zato Cvetković putuje u Zagreb!)

Gospodo, pred nama stoji nova Kraljevska vlada g. Cvetkovića, koja je došla posle više od tri i po godišnjeg režima dr. Milana Stojadinovića. Ta Vlada predstavila nam se sa programom, koji se u mnogo čemu razlikuje od programa njezine prethodnice. I došla je sa osudom predašnjeg režima, osudom kojoj je dao tako klasičnog izraza u svom demisionom pismu baš njezin pretседnik g. Cvetković. Ali ta vlada politički ne raspolaže svojim snagama. Ona je partiska Vlada, Vlada Jugoslovenske radikalne zajednice, čiji pretседnik i šef je glavom šef ranijeg režima dr. Milan Stojadinović. Njezina skupštinska većina je rezultat decembarških Stojadinovićeviskih izbora. Mandati njezinih poslanika dobiveni su iz ruku g. dr. Stojadinovića. Sadašnja Kraljevska vlada predstavila se doduše kao provizorni režim, koji bi imao po rečima g. Pretседnika Cvetkovića pre svega da likvidira najkrupnije pogreške svoje prethodnice i da pripremi put za novu političku konstelaciju u zemlji. To bi bio, dakle, jedan likvidacioni režim. (Smeh na lelici). Ali, iako to primamo k znanju, mi nemamo razloga da gledamo na današnju partijsku vladu JRZ drugačije, nego što smo gledali na prethodnu, jer, osim reči, nije se još ništa promenilo.

Sve nam to nalaže kao neminovnu dužnost da bez oštine i bez partijske pristrasnosti, ali ipak odlučno povučemo bilans jednoga režima, u čijim je rukama više od tri i po godine bila sudbina ove zemlje. Istina: generalnu ocenu toga režima dao je već Pretседnik današnje vlade g. Cvetković, kada je napisao da je on glavna zapreka naše unutrašnje konsolidacije. Tu lapidarnu rečenicu možemo svi mirno da potpišemo. (Odobranje na lelici i usklici: Tako je!) Ali ipak nju treba jasnije istaći i motivisati. Ona ne vredi samo za naše političke prilike, nego i za naš privredni život. Ona vredi, nažalost, i za moralno i duhovno stanje našeg naroda. (Miloš Dragović i dr. Grga Andelinović uzajamno se objašnjavaju. — Žagor. — Pretседavajući zvoni).

Gospodo senatori, 1936 godine većina ovoga Senata, ne samo mi sa ove strane, nego i mnoga gospoda sa one strane (pokazuje na vladinu većinu) u naročitoj rezoluciji izrazili smo svoju bojazan, da će režim g. dr. Milana Stojadinovića voditi našu državu...

žavu u jedno teško, bezizlazno stanje. Dogadaji su potpuno opravdali tu našu tadašnju ocenu. Da nije bilo mudre i odlučne ruke, koja je u poslednjem momentu presekla fatalni razvoj naših unutrašnjih prilika, mi bismo, gospodo, bili danas u predvečerju proklamacije lične diktature jednog partijskog šefa, koji je imao ambiciju da se nametne narodu kao vođa i da uvede u državi totalitarni režim svoje stranke.

Ja hoću da budem pravedan prema g. Stojadinoviću. Nije on bio sam na poslu. Pomagali ste mu i vi, gospodo, a sa njim je bila solidarna i celokupna njegova vlada. Pripreme za ličnu diktaturu dr. Milana Stojadinovića ne datiraju tek od projekta Finansijskog zakona za 1939/40 godinu. One su sistematski vršene i načinom, kako je njegova stranka pokušavala, da postane monopolisani nosilac državne vlasti, kako su finansijskim zakonima sistematski bile ubacivane odredbe, koje su omogućavale koncentraciju svega socijalnog i privrednog života u ruke nekolicine ljudi u državnoj centrali. One su pripremane jednom smišljenom propagandom, koja je trebala da uveri narod u neporočnost vladavine režima JRZ, koji će, kako reče naš predsednik na zboru u Ljubljani, potrajati još 4 godine, a ako Bog da i više. I legislativne pripreme za uvođenje lične diktature nisu tek od juče.

Mi smo, gospodo, lanjske godine imali pred sobom čuveni projekat policijskog krivičnog zakona. Mnogi od nas sećaju se odredaba toga projekta. Projekat je bio primljen u Narodnoj skupštini po jednom hitnom postupku.

Vi znate, šta se htelo po tome projektu: stvaranje koncentracionih logora, iseljavanje građana iz opštine u opštinu, iz jednog kraja u drugi, — sve je tamo bilo što treba jednom totalitarnom režimu. Mi smo u Senatu, u Odboru, uspeli da raspravu o tome odložimo.

Ali vi iz većine, pošto se g. Ministar unutrašnjih poslova ljutio, vi ste posle primili da se mora u roku od tri dana stvar progurati u ovom visokom Domu. Na sreću, bilo je u Kraljevskoj vladi ljudi, koji su na kraju došli do uverenja, da bi taj zakon mogao i njima u budućnosti da pravi brige. I tako je ostala stvar neizvršena. Medutim razvili su se događaji i taj hitan zakon otišao je — ne po zaslugi Kraljevske vlade — u koš.

Sa koliko neiskrenosti i izigravanja se je vodila politika oko našeg glavnog unutrašnjeg problema — oko hrvatskog pitanja, o tome govoriti bilo bi i suviše. To svi znamo. Rezultat je bio taj, da je svaki razgovor oficijelnih krugova i predstavnika toga režima sa predstavnicima hrvatskog narodnog pokreta postao nemoguć. (**Miloš Dragović:** Kao što nije bio moguć, kad ste vi bili na vlasti! — **Dr. Živadin Stefanović:** Stvarali ste koncentracione logore u slavu nacionalizma! Dolazili ste u Smederevo, priređivali bankete, pod vodstvom generalnog sekretara JNS — Kramera!)

Potpredsednik dr. Mile Miškulin: Molim vas da ne ometate gospodina govornika.

Dr. Albert Kramer (nastavlja): Režim g. dr. Stojadinovića gradio je svoju poziciju zoupotrebljavajući državnu vlast protiv onih, koji nisu hteli da mu slepo služe. Verifikaciona debata u Narodnoj skupštini dala je u tom pogledu jednu tragičnu sliku, koja mora, da ispunjava svakog trezvenog čoveka sa teškim brigama. Šteta, koja je u moralnom i nacionalnom pogledu nanesena državnoj politici, neda se reparirati preko noći. To priznajem. Ali nepravda na-

nesena tolikim hiljadama ispravnih jugoslovenskih građana samo zbog toga, što su zastupali uverenje, koje je posle izbora u svome demisionom pismu svečano izrazio i sam današnji Predsednik Kraljevske vlade, ta nepravda mora, da se bez odlaganja ispravi. Gospodo, ja neću da ulazim u pojedinosti, neću da se bavim pitanjem naše cenzure, jer bi me to daleko odvelo a moja namera nije da izazivam ma kakvu oštrinu u današnjoj našoj diskusiji.

Rezultat decembarских izbora bila je formalna pobjeda liste g. dr. Stojadinovića. Mi znamo danas svi, da ta pobjeda, u stvari, predstavlja jedan od najtežih političkih poraza, koje smo u ovoj zemlji gledali. Pad g. Stojadinovićeve vlade je po svom izvoru posledica toga fakta. Na listi g. dr. Mačeka nisu se samo sakupili skoro svi hrvatski glasovi, njima se pridružilo 600.000 svesnih srpskih birača, a i mi Slovenci smo dali jednu junačku četvu od 45.000 glasova, dobivenih pod najtežim prilikama. Sastavljena je Narodna skupština, kojoj opozicija sa dr. Mačekom na čelu s punim pravom poriče svaku legitimaciju, da bude predstavica političke volje Srba, Hrvata i Slovenaca. (**Miloš Dragović:** Ko to odriče?)

Ta skupština nema ni politički ni moralni autoritet.

Što se naročito izbornog rezultata u Slovenčkoj tiče, ja ne želim da se sa svojim poštovanim drugovima sa one druge strane razračunavam. Obzirom na sve što se tamo događalo, broj opozicionih glasova 45.000 prema 170.000 nas više nego zadovoljava. Na osnovu sadašnjeg izbornog zakona kod nas nijedna opozicija još nije imala kuraži da se tuče na izborima, osim nas. 1931 i 1935 godine naročito i stranka g. Korošca nije postavila kandidature. I ja mislim da smo tu i JRZ i JNS kao i ostale opozicione grupe saglasne da postignuti rezultat ne predstavlja pravu sliku političkog stanja u našoj državi.

Pošto sam bio u Ljubljani kandidat, hoću da kažem nekoliko reči o Ljubljani. Što se Ljubljanice tiče, ja verujem da g. Predsednik Senata nije osobito ponosan na onih 13.000 glasova, jer zna da sam 1931 godine dobio još nekoliko stotina glasova više, iako je tada Ljubljana imala jednu trećinu birača manje. Niti sam ja, koji sada nisam dobio ni 3.000 glasova, zbog toga ponižen. Obojica znamo kakvo je stvarno raspoloženje Ljubljanice, a moj poštovani protivkandidat, uostalom u svom zahvalnom pismu iskreno je rekao, da se bojao za uspeh i da mu je taj uspeh došao neočekivano.

Gospodin Predsednik Vlade u svom ekspezeu je ispravno rekao da je prvo i najhitnije stvaranje jedne atmosfere pomirenja i olakšanja u narodu i podvukao je neophodnu potrebu temeljnih reparacija. I to ne zbog satisfakcije pojedinim interesiranim strankama, nego zbog satisfakcije uvredenom narodnom moralu i principu jednakosti i jednakopravnosti. Rečima je do sada sledilo još malo dela. Gospodin Predsednik Vlade onomad je bio ljubazan i izjavio je jednoj delegaciji našega kluba, da će lično voditi računa da se politička reparacija sprovede u svim resortima i u svim krajevima. Ja mu mogu kazati da u pogledu opšteg političkog stava do sada položaj, kako je bio stvoren pod režimom dr. Milana Stojadinovića, nije još ništa promenjen. Još uvek vlada: Im Westen nichts neues. (**Miloš Dragović:** nešto dobacuje. — **Dr. Grga Anđelinović:** Gospodine Predsedniče, mi ćemo dobiti Devetku u Senatu! On je došao iz Skupštine kao Devetka. Ovo je Senat! — **Miloš Dragović:** Ja sam sedmica! Ne mogu da trpim kad se tako go-

vori o reparacijama, koje nikada niste dali. — **Dr. Grga Andelinović:** Ali vlade su to reparirale!

Predloženi budžet u suštini je delo ranije vlade. Ova Vlada, priznajem, nije imala vremena da ga iz temelja preradi i prema tome donekle s pravom skida sa sebe punu odgovornost za njega. Ipak mislim da je u toku same budžetske rasprave u Narodnoj skupštini Vlada imala i vremena i prilike da bar donekle oduzme budžetu njegov dosadašnji karakter neprestanog pojačavanja izdataka, bez smišljenog plana za konačnu stabilizaciju i sa neprikrivenom tendencijom sistematske postupne centralizacije. Broj činovnika povećavao se je zadnjih godina od budžeta do budžeta, ali istovremeno partija penzija raste u nedogled. Svake godine tražimo i dobijamo obećanja da će se izvršiti revizija penzionera. Mesto toga, odlazi svake godine na hiljade mladih ljudi iz državne službe, kvalifikovanih i sposobnih za rad, samo iz partijskog računa. Međutim, državni činovnici uzalud čekaju da im se povrate ranije reducirane prinadležnosti. G. dr. Stojadinović, u prisustvu tadašnjeg g. Ministar finansija i potpredsednika JRZ uvaženog g. Korošca, 8 decembra prošle godine u Ljubljani svečano je potpisao menicu da će posle izbora materijalno stanje državnih nameštenika biti uređeno. Međutim, pokazalo se je da je to bila samo jedna politička berzanska spekulacija i menica je žalosno propala. Mesto toga, milioni su upotrebljeni, umesto za poboljšanje stanja državnih nameštenika, za pensionisanje, premeštanje i progonjenje državnih službenika. I mesto stalnosti i ekonomskog obezbeđenja, vlada g. Stojadinovića spremala je za ovaj Finansijski zakon odredbe koje su imale za cilj da definitivno upropaste sve moralne osnove državne službe, i da predadu državnog činovnika ne samo službeno, nego i materijalno, samovolji partijskog računa.

Centralizatorske tendencije, koje se u budžetima ranijeg režima naročito ispoljavaju, ostale su i ove godine neokrnjene i još su pojačane. Broj fondova opet je porastao, sada ih imamo već 120, u kojima su na stotine miliona bez parlamentarne kontrole date pojedinim centralnim nadležstvima na slobodnu dispoziciju. Jedna velika krivica, koja je u poslednjim godinama znatno doprinela da se pojedini krajevi naše države sve više osećaju zapostavljenim i nejednakopravnim, jeste famozni skupni banovinski fond i skupne banovinske trošarine sa svojim ključem podele, koji omogućava da se neke banovine mogu zadovoljavati sa 25 procenata banovinskih prireza, dok u drugim banovinskim prirezima dostižu čak i 120.

Ukoliko je budžetska ravnoteža uvođenjem novih dažbina stvarno obezbeđena, to je pitanje svoje vrste. Naš trgovinski bilans, i to ispravno i dobro konstatuje većina Finansijskog odbora, lane je za 1,5 milijardu manji od godine 1937. Privredna depresija je na pomolu. Javni tereti se danas osećaju mnogo jače nego do sada. Ali, novi Finansijski zakon je nametnuo nove dažbine. Neke takse su povišene. Uveden je visokoprocenatni prirez na neposredne poreze za fond narodne odbrane. Vremena su danas takva, da će narod razumeti svaku žrtvu koja ide za tim da se pojača tehnička sprema naše vojske i odbranbena sposobnost naše zemlje. Ako imam u toj stvari kakve opservacije, imam ih više sa psihološke strane. Baš sa toga stanovišta, solucija u Finansijskom zakonu ne izgleda mi srećna. Rečeno je da te nove dažbine idu u fond za narodnu odbranu. Međutim, u stvari u tu svrhu ide samo jedan deo, dok drugi deo

služi za pokriće drugih potreba i kredita koji ne spadaju i nemaju veze sa narodnom odbranom. To na široko otvara vrata najnezgodnijim komentarima. Za taj fond uvedena je nova dažbina u formi prireza na neposredne poreze. Mi imamo u našoj zemlji čitav niz privilegovanih preduzeća od Trepče do Bora i Zorke itd., koja će, po tekstu Finansijskog zakona, biti oslobođena od toga prireza.

A baš ta preduzeća imaju najveće koristi iz današnje „ratoborne“ konjunktura. I ako tuđinska, ona su, ja mislim, ipak zainteresovana na odbrani ove zemlje, koja im pruža tako bogatu zaradu. Taj nedostatak u odredbi Finansijskog zakona treba apsolutno ispraviti.

U Finansijski zakon unesen je jedan deo odredaba iz svojevremenog Konkordata. Odredbe su u glavnom materijalnog značaja. Ja izjavljujem u napred da u načelu primam sve što bi doprinelo tome da se katolička crkva u Jugoslaviji oseća potpuno jednakopravna sa pravoslavnom. Ja neću ulaziti u kritiku svih tih odredaba, ali ipak imam neke napomene i to dve vrlo dalekosežne.

Prva odredba tiče se prenosa verskog fonda na katoličku crkvu. Ja sam o tome već lane govorio. Hoću samo da ponovim, da je bilo već pre 80 godina utvrđeno u Austriji da je taj verski fond državni imetak. U pitanju je oko 200 miliona, pre svega to su ogromni šumski kompleksi u Slovenačkoj. Prenosom vlasništva i dohotka toga fonda u crkvene ruke ne smanjuju se državni izdaci za katoličku crkvu, čemu ne prigovaram. Ali bi trebalo da se revidira feudalni odnos sela prema sveštenstvu u pogledu tako zvanog bira, koji više nema opravdanja. Drugo: država je svojevremeno ukinućem patronata prebacila svoje dužnosti iz te institucije na katoličke vernike. Sad posle prenosa verskog fonda na crkvu trebalo bi u tom pogledu revizije.

Lane sam izneo svoje opservacije u pogledu crkvenog prireza. Ponavljam što sam lane rekao: smatram da u tom pogledu katolička crkva ima isto pravo kao i pravoslavna. Prigovorio sam da nisu stvarene garancije za objektivno utvrđivanje potrebe i visine toga prireza i za kontrolu njegovog utrošenja, što bi moglo sasvim lako da se sprovede sa svom potrebnom obazrivošću prema autoritetu crkvenih vlasti. Katolički episkopat lane je odbio da se posluži tom odredbom, kako čujem delomično iz razloga njezine tekstacije. Ipak se ove godine bez promene vraća ta odredba u Finansijski zakon.

Među mnogim drugim prigovorima želim da iznesem samo nekoliko koji su više načelnog karaktera.

U § 108 čitam sav zaprepašćen da će Ministru socijalne politike biti dato pravo da može zahtevati od Središnjeg ureda za osiguranje radnika da se ugovor između Ureda i ugovornih lekara i bez otkaza poništi i lekar otpusti. Ta odredba je — izgleda — ostatak onih ovlašćenja, koja su spremali g. Milan Stojadinović i drugovi za 1 april, ali su posle bila brisana, pa se jedna stvar tako previdela. Ali, gospodo, šta to znači? To znači direktan udar u lice pravnoj sigurnosti. Ugovori lekara Suzora jesu privatnopravnog značaja i stvaraju dužnosti i prava lekara, koja nikakva naredba vlasti ukinuti ne može. Ovaj § 108 usvaja princip po kojem je lane rešeno pitanje „Hotela Pariza“. Po tome receptu bi mogao g. Krek sutra tražiti da dobije pravo da traži kao Ministar građevina da poništava kupoprodajne ugovore za kuće i ugovore za stanove, a g. Ministar trgovine da otpušta bankarske činovnike i trgovačke nameštenike.

To su stvari koje su nerazumljive, ali evo one su tu, i mi ih na žalost ne možemo da repariramo.

U § 77 društvo „Putnik“, čiji važan karakter ja ne negiram — to društvo je važno za finansiranje naše turističke politike, — oslobođeno je od samoupravnih dažbina. Dobro, ako država hoće da Putniku daje neku indirektnu potporu, ja se pitam, zbog čega na račun samouprava, a ne na vlastiti račun? To su nepojmljive stvari!

U § 76 g. Ministar saobraćaja postaje apotekar i veledrogista. On dobija pravo da u Bolničkom fondu železničara osniva i organizuje apoteke i veledrogerije, i to protiv odredbe zakona o apotekama, koji tačno propisuje, pod kojim uvetima može neko da ima apoteku, a naravski, s time da su te apoteke oslobođene plaćanja prireza. Tako se u pojedinim nadležstvima osnuju štamparije i druga preduzeća, a od naših zanatlija i obrtnika svake se godine sve veći i veći porez traži.

I ovog puta ponavljam svoju napomenu: Finansijski zakon sistematski prenaša legislativne kompetencije i to vrlo važne na Kraljevsku vladu. Ove godine je broj takvih ovlašćenja naročito velik, što znači uzgred rečeno, osobit kompliment Kraljevske vlade novoj Narodnoj skupštini. Ali je interesantno da u pogledu političkih zakona Vlada ustraje na saradnji Narodnog predstavništva. Mi smo svojevremeno tu saradnju tražili. Četiri puta smo dali ovlašćenja za donošenje tih zakona. Četiri puta uzalud. Kao opravdanje što se Vlada nije poslužila tim ovlašćenjima, morali smo slušati i čitati da Vlada nije bila sigurna da li neće nacionalisti donošenje i odobrenje tih zakona u odborima sprečiti! Ovoga puta mi smo najodlučnije protiv saradnje Narodnog predstavništva na izradi političkih zakona. Sumnjamo naime da bi se tako mogla pružiti mogućnost za odlaganje i pravljenje teškoća. Međutim revizija političkih zakona jedna je od najhitnijih i najvažnijih stvari. Ona ne može biti vezana na mišljenje jedne Narodne skupštine koja je po svom mentalitetu protivna jednom apelu na nefalsifikovanu slobodnu volju naroda. Izvestilac Finansijskog odbora u Narodnoj skupštini izričito je stao na stanovište da novi izbori nisu potrebni.

U Finansijski zakon ušla je takode jedna odredba koja je sa načelnog stanovišta karakteristična. Organizacija slovenskih fantova dobija potporu od pola miliona, i Ministar prosvete ubacio je u § 124 tač. 47, odredbu po kojoj se Fantovski otseci uvode pored Sokola, Jadranske straže na naše srednje škole, kao dopuštene omladinske organizacije. Ako bi gospodina ministra pitao, da li je on revizionista i da li je za promenu Ustava, dobio bih sigurno od njega strogo ustavobraniteljski odgovor. To njemu ne smeta, da iz političkih obzira i, kako je kazao u Narodnoj skupštini, iz razloga demokratije, sam menja putem jedne odredbe u Finansijskom zakonu ustavnu odredbu, koja mu ne izgleda više celishodna. Ustav kaže u čl. 13: „Ne može biti udruživanja na verskoj ili plemenskoj ili religioznoj osnovi u partijsko-političke svrhe, kao ni u svrhe fizičkog vaspitanja“.

Fantovski otseci sigurno su organizacije za fizičko vaspitanje. Oni su čisto slovenačka organizacija i neosporno su i verska organizacija. U njima nema mesta za nekatolike i oni spadaju u organizaciju Katoličke akcije. (*Ministar građevina dr. Miho Krek*: To nije tačno. — *Dr. Grga Andelinović*: Može li Musliman ući u fante? — *Ministar građevina dr. Miho Krek*: Može.) Ja sam za plemenitu slobodnu utakmicu

među Sokolom i drugim organizacijama na polju fizičkog i narodnog vaspitanja, i neću da kritikujem ni da se bunim protiv takve odredbe. Hteo sam samo prikazati kako postoji velika razlika između reči i dela. (*Izvestilac Fran Smodej*: Jednakost se traži jedanput. Umesto komunističke akcije, zavodi se nacionalna). Ja nemam ništa protiv toga, ali govorim iz načelnih razloga. (*Izvestilac Fran Smodej*: Što se onda bunite?)

Inače u Finansijskom zakonu ide se starim duhom. Inačavljaju se čak i odredbe, koje su se pokazale kao rdave ili kao neizvodljive, ovlašćenjima, koja vlada nije iskoristila, dodaju se nova, a to samo dokazuje kako vlada nepopravljiv duh birokratskog centralizma u našoj državnoj upravi. Tipičan i skoro klasičan primer u tom pogledu je odredba o birokratizaciji rada na polju privatne i socijalno-humanitarne inicijative, odredba koja može da ubije svaku volju za lično altruističko žrtvovanje na socijalnom, humanitarnom i karitativnom polju. Ja znam da su se u Beogradu pojavile neke afere, ali na ovakav način neće se sprečiti te zloupotrebe, nego će svaki pošteni čovek, koji bi hteo da se žrtvuje na socijalnom i humanitarnom polju, deset puta promisliti, kad vidi da njegov rad stoji pod nadzorom policijskih vlasti. To, gospodo, ne može da bude i ja duboko žalim da se jedna dobra namera kao garantija protiv izvesnih zloupotreba tako rdavo u praksi izvodi.

Drugi klasičan primer je pitanje udžbenika. Nekoliko godina već traje ta afera. Letos su brisana ranija ovlašćenja iz Finansijskog zakona, koja su davala Ministru prosvete neke upute, kako da izvrši unifikaciju, centralizaciju i birokratizaciju naših udžbenika. Ali onaj ko bi mislio da je time celo pitanje likvidirano, ljuto bi se varao. Dato je ovlašćenje za promenu Zakona o udžbenicima. U samom budžetu je ostalo pola miliona na ime kredita za centralizaciju udžbenika.

Gospodo senatori, hrvatsko pitanje je deklaracijom Kraljevske vlade službeno postavljeno na dnevni red naše državne politike i ono nije sada samo stvarno, nego je i formalno postalo osnovni problem naše unutrašnje konsolidacije. Istovremeno označena je i metoda po kojoj ima da se reši: sporazum sa Hrvatima, precizno rečeno s faktičkim predstavnicima ozbiljnih hrvatskih težnji. Dakle kompromisom. Ni pitanje samo ni metoda ne daju se više skinuti sa dnevnoga reda. Ako je do sada bila moguća rasprava ili sporazum sa dr. Mačekom, ili jednostrano rešenje sa inicijativnim koncesijama, ta alternativa po mome dubokom uverenju danas ne postoji više. Dr. Maček ne postavlja zahteve koji bi prekoračili okvir naše zajedničke države i uzdrmali osnovne temelje našeg zajedničkog državnog života. Izborni sporazum Jugoslovenske nacionalne stranke sa njim i Udruženom opozicijom još jednom podvlači, da su bitna pitanja naše državne egzistencije pri rešavanju hrvatskog problema postavljena van diskusije: državna celina, monarhija i dinastija i narodna vojska, a za samo rešavanje odbija svaku revolucionarnu metodu i traži rešenje hrvatskog pitanja u zajednici naroda sa Kruhom, najvišim čuvarom nacionalnih i državnih interesa.

Ali ne varajmo se, gospodo, bez dubokih promena u samoj konstrukciji naše države, i to u pogledu njene unutarnje podele, a u pogledu sadržine, njenog sadašnjeg unutarnjeg poretka, sporazum sa Hrvatima nije moguć, a bez sporazuma, do konsolidacije nećemo moći doći, ni do konsolidacije naroda ni naše Jugoslavije. Oni koji misle da je hrvatsko

pitanje problem neke podele vlasti među partijama i koji bi se nadali, da je moguća era nekih Markovih protokola, podele ministarskih portfelja i slično, još nisu shvatili suštinu ovoga pitanja. Teška pogreška, gospodo, bila bi misliti, da ako se sa Mačekom ne uspe, da će se moći uspeti sa nekim elementima koji nemaju nikakvog prava da se pojavljuju kao neki pretstavnici Hrvata!

Da je politika naše države išla jednim iskrenim i konzenkventnim jugoslovenskim putem i vodila jednako računa o političkim, kulturnim, privrednim i socijalnim interesima sviju delova naše države i naroda, putem energične dekoncentracije i decentralizacije vlasti, dosledne izgradnje jedne solidne samouprave, ja verujem da bi bili mogli likvidirati naše unutarnje sporove i zadovoljiti sve opravdane zahteve pojedinih sastavnih delova Jugoslavije, a naročito i Hrvata. Posle Kraljeve smrti ja sam na konferencijama koje su se tada održavale zastupao gledište da je nastupio poslednji momenat za rešenje našeg unutrašnjeg problema na unitarističkoj bazi, ali da se mora, ako se hoće postići uspeh, raditi sa najvećom odlučnošću i brzinom. Ako se to ne može, ili neće, dodao sam, onda treba odmah pristupiti pregovorima sa dr. Mačekom i za svaku cenu postići s njime sporazum koji će biti tim lakši čim brže bude sklopljen. Ali naša državna politika ostala je u starom koloseku. Ni jedno ni drugo nije bilo učinjeno. Dolazile su lepe reči, a prilike su se iz dana u dan komplicirale i zaoštravale. Mi jugoslovenski nacionalisti brzo smo uvideli da se hrvatsko pitanje ne da više odlagati nikakvim palijativnim merama. Priznali smo njegovu realnost i njegovu važnost kao prvenstvenog državnog problema. Podvukli smo to već u svojoj t.zv. Pohorskoj rezoluciji iz godine 1935. Bez obzira na svoje posebne poglede kako treba da se to pitanje reši, mi smo, oslobođeni direktne odgovornosti, davali režimu g. Milana Stojadinovića slobodne ruke da nade soluciju i izjavljivali smo, da ćemo primiti svako rešenje koje bi se našlo u sporazumu sa g. dr. Mačekom. Naša lojalnost je bila honorirana sa optužbama da smo izdali nacionalne interese i izneverili se Kraljevom amanetu. Karakteristično za režim g. Stojadinovića bilo je da nam je cenzura zabranila objavu našeg izbornog sporazuma sa dr. Mačekom i da je sprečila komentar kojim smo ga objasnili. Policija nam nije dala da na zborovima govorimo o tom našem stavu samo da bi nas režim mogao optuživati zbog nacionalnog izdajstva, a specijalno kod nas u Dravskoj banovini čak i zbog veleizdaje, jer su tamo glasila JRZ nas otvoreno napadala, da smo pristali na prodaju slovenačke zemlje Madarima i Nemcima. Tu moram, gospodo, da napomenem jednu važnu stvar: hrvatsko pitanje ima pored svoga narodno-političkog karaktera i jedan dubok ekonomsko-socijalni značaj. Nedavno izašla je cela knjiga dr. Bičanića o tome, kako su zapostavljeni Hrvati privredno, socijalno i kulturno, koliko su potisnuti na stranu i pri samoj upravi države. Knjiga je puna podataka, cifara, konstatacija, statistika. Mogao bi neko reći da je pisana vrlo subjektivno. (**Bogoljub Kujundžić:** Naravno, vrlo subjektivno). Moguće, ali, gospodo, ta knjiga nije pamflet, nego je jedno ozbiljno delo koje zaslužuje mnogo pažnje. (Jedan glas: Tako je.) Na tu knjigu je trebala Kraljevska vlada reći: Jeste, te i te stvari su istinite i to i to treba popraviti. (*Ministar saobraćaja dr. Mehmed Spaho:* Zajedno sa vama!) Trebalo je odgovoriti na tu knjigu. A šta je radila naša državna uprava? Mesto da se muči sa odgovorom — Vlada je ušla u

polemiku na taj način da je knjigu konfiskovala, zbilja najpametniji način da se jedan predmet skine sa dnevnog reda.

Misao narodnog jedinstva koja je stvorila ovu državu ostaje osnovna ideja našeg zajedničkog života. Ja nikada te vere neću izgubiti. Ona može biti danas potisnuta u pozadinu ali će sigurno opet svom svojom snagom vaskrsnuti i to čišće i doslednije nego do sada. (Jedan glas: Tako je.) Ali to nas ne razrešava dužnosti da pogledamo stvarnosti u oči. Hrvati traže svoja prava sa argumentom hrvatskog narodnog individualiteta. (**Dr. Živadin Stefanović:** Jeste li to znali 1932 i 1933 godine? Niste, jer niste hteli. — **Dr. Grga Andelinović:** Znao sam na primer ja...) To je jedna činjenica koju možemo da žalimo, ali ona je tu. Sa njom se naša država mora snaći, jer se ona danas oboriti i uništiti ne da. Tek kada bude u hrvatskom narodu zavladao osećaj da je njegovo političko i moralno pravo zadovoljeno i da je u toj državi postigao punu ravnopravnost, tek onda će se, ja sam duboko uveren, jugoslovenska misao vratiti opet u hrvatske krajeve i obnoviti tako svoju istorijsku misiju. (**Dr. Živadin Stefanović:** Znači da nema jugoslovenske misli među Hrvatima!... Vi optužujete poštene i časne Hrvate u tom pogledu. A to nije tačno. On konstatuje da ne postoji jugoslovenska misao u hrvatskim krajevima. Ja protestujem protiv toga. — **Milan Marjanović** prema dr. Stefanoviću: Nisu to patlidžani!... — **Dr. Grga Andelinović:** Hrvatski narod vam je zahvalan na tome.) Šta traže Hrvati? Za sebe: pravne garancije slobodnog razvitka svoje narodne grupe u toj državi, njene pune jednakopravnosti, njenog saodlučujućeg punog učešća u vodstvu i u upravi zajedničke države; sa nama Slovencima i Srbima još zajedno i obnovu i stalnost jednog zdravog demokratskog poretka. Problem je u stvaranju jedne pravedne političke ravnoteže među Srbima, Hrvatima i Slovencima. Cilj mora biti osećaj zadovoljstva sviju delova naroda i države sa novim stanjem. Rečeno je da se novi poredak može stvoriti samo sporazumom većine Hrvata sa većinom Srba i većinom Slovenaca. Ako uzmemo to samo računski, onda možemo da nađemo na sto teškoća pa čak i do nerešljivosti zadatka. Ali ipak je u tome jedna pravda: sporazum koji bude sklopljen sa Hrvatima moraju primiti ne samo Hrvati, nego i Srbi a i Slovenci, kao jedno pravedno rešenje. Pobeđena mora da bude prevlast, hegemonija, ali pobeđeni ne smeju biti ni Srbi, ni Slovenci, ni Hrvati, a najmanje država.

Gospodin Pretsednik Vlade ispravno je konstatovao u svome ekspozeu da se cela politička javnost Jugoslavije i da su se svi nadležni činiooci izjasnili za sporazumno rešenje hrvatskog pitanja. Treba tome dodati i konstataciju da smo svi širom otvorili problem našeg unutrašnjeg preuredenja. U osmo oktobarskom sporazumu Udružena opozicija proglasila je reviziju današnjeg ustavnog poretka kao uslov za konsolidaciju naših unutarnjih prilika. U izbornom sporazumu dr. Maček i Udružena opozicija, saglasili su se sa Jugoslovenskom nacionalnom strankom da su državna celina, Monarhija, Dinastija i narodna vojska postavljeni izvan diskusije. JNS time implicite nije isključila ni jedne praktične solucije u tom okviru. Gospodin Pretsednik Vlade rekao je u svom ekspozeu, da ima stvari koje su van diskusije, ali je podvukao da Kraljevska vlada ne želi sužavati granice razgovora za sporazum, i naročito je još istakao, da treba računati sa realnom činjenicom, da se je u izvesnim krajevima razvio posebni narodni individualitet, koji se danas kao takav oseća. Koje su

stvari za g. Cvetkovića izvan diskusije doduše ne znamo. Tu je trebalo sa više jasnoće govoriti. Šteta da nam g. Ministar Predsednik nije jasnije kazao što on smatra da je van diskusije.

Politika je rad sa mogućnostima. Unutar onih državnih interesa, koje svi smatramo za bitne, pitanje novog uredjenja naših odnosa je problem praktične celishodnosti, koja u prvom redu računa sa realnim faktima i potrebama, a ne sa sentimentima i slovima. Našem narodnom i državnom životu potrebne su mnoge revizije; ne samo političke, upravne, privredne i socijalne, nego i moralne. Stanje našeg društva nažalost je danas takvo, da nas mora ispunjavati najtežim brigama za narodnu budućnost, brigama koje nisu manje od onih koje proističu iz nesređenih međusobnih odnosa. Ali, gospodo, ipak ima stvari koje se ne dadu revidirati. To je pre svega fakat, da je voljom našega naroda stvorena ova naša zajednička Jugoslavija kao nerazdruživa jedinica, koju vodi naša dinastija Karadorđevića a brani njezina narodna vojska. (**Bogoljub Kujundžić:** Ali na bazi narodnog jedinstva!) A neosporan ostaće i fakat, da je duša naše nacije nepobedivo slobodarska i da je prema tome demokratija jedini trajni osnov našeg političkog razvitka. Ako imademo da spasavamo bitne uslove naše slobode, našega jedinstva, naše odbranbene sposobnosti i naše narodne budućnosti, onda pitanje unutarnjih formi našeg zajedničkog života postaje problem praktične mogućnosti i korisnosti i solucija se može naći samo tamo gde se susreću bitni državni interesi sa programima i zahtevima onih narodnih grupa, čijih saradnja je za egzistenciju ove države neophodna. Gde je linija realnoga kompromisa? To u ovom trenutku ne možemo još tačno znati. Jedno mi izgleda kao izvesno: čim više bude garancije da Srbi, Hrvati i Slovenci budu u pravom smislu reči saodlučujući faktori u vodstvu naše zajedničke države, čim manje bude opasnosti odnosno mogućnosti, da se u ovoj državi vodi politika bez volje i saradnje Hrvata i ostalih pa čak i protiv njih, tim bliže će biti kompromisna linija državnoj zajednici.

Kojim putem možemo sporazum ostvariti? Protokol od 8 oktobra predviđa proceduru protiv koje smo imali ozbiljnih observacija. Oni, koji su se za tu proceduru sporazumeli, bili su opet uvereni da je praktički izvodljiva i da je bila u tadanjoj situaciji po njihovoj patriotskoj oceni jedini mogući izlaz. Ali to je bilo godine 1937. Međutim su nastupili događaji, koji nama svima nameću, da radimo brzo i sigurno. Ja verujem da se otvaraju u tom pogledu nove mogućnosti i novi putevi. Sa puno poverenja polažemo odluku u ruke Krune, vrhovnog čuvara naših narodnih i državnih interesa, i primićemo soluciju koju Ona nade u tom pogledu za moguću i potrebnu.

Dozvolite, gospodo senatori, da rečem nekoliko reči o položaju nas Slovenaca pri rešavanju hrvatskog pitanja. Naš položaj je u tom pogledu naročito delikatan. Sa jugoslovenskog stanovišta ovo pitanje je naše kao i vaše, ono je slovenačko kao i srpsko i kao hrvatsko. Ono je naše i kao državno pitanje, jer uredjenje Jugsolavije je i stvar naše egzistencije, konsolidacija naše države je uslov i naše budućnosti. Ono se nas neposredno tiče i zbog toga jer se sa hrvatskim problemom postavlja na dnevni red i odnos naše Slovenačke prema državnoj celini i naš položaj u budućem privrednom, socijalnom i kulturnom razvitku celokupnog naroda. Prema tome, ono se ne može rešavati ni bez nas ni protiv nas, nego samo našom

saradnjom i našim učestvovanjem. Realno politički i praktički, problem je doduše u prvom redu srpsko-hrvatski i mi znamo da će biti rešen u momentu kad se pretstavnici Srba i Hrvata međusobno slože. Na tom putu mi smetnja praviti nećemo. Nama Slovencima prebacivano je mnogo puta, ja hoću da govorim sasvim iskreno, da smo se u ovoj državi koristili srpsko-hrvatskim konfliktom. To nije tačno! Moglo je biti momenata kad je kakva druga stranka iz srpsko-hrvatskog spora izvukla neke naročito partizanske privilegije. Ali u stvari jedan veliki deo gravamina koje imadu braća Hrvati, imademo i mi Slovenci. Pitanje jednakopravnosti postavljamo i mi. (**Bogoljub Kujundžić:** Samo mi ne!) Mi Slovenci u državnoj politici nismo nikada zauzeli položaje, da bi mogli reći, da stvarno saodlučujemo u državnim pitanjima. (**Bogoljub Kujundžić:** Odlučujete i sada!) To kažite Vašem drugom jerarhu. — Radi jezičnih razlika, donekle izolirani, nismo doduše toliko tangirani onim svakodnevnim upravnim greškama, koje su toliko otrovale odnose u hrvatskim krajevima, ali na privrednom i kulturnom polju imamo teških žalbi. Zahtev, da treba temeljitih revizija odnosa naše pokrajine prema državnoj centrali u smislu jedne dalekosežne samouprave u svim granama državnog života, pa i naročito na polju finansijskom, postavlja se i kod nas kao zajednička težnja svijū slojeva naroda. O tome nema nikakve sumnje.

Ali pri tome mi Slovenci ne zaboravljamo, da je naša dežela po svome karakteru navezana na jedan široki privredni teritorij. Mi smo industrijsko zanatlijski producenti, a u pogledu poljoprivrede naša pokrajina je konzument za ostalu Jugoslaviju. Naš ekstenčni interes je povezan sa jednom državnom privrednom politikom prema vani i unutra, koja vodi brigu o ekonomskom sastavu državne celine. I mi mislimo, kad bi mogli jedan veliki deo agenda, koje danas pripadaju državnoj centralnoj upravi i državnom zakonodavstvu preuzeti na sebe, a da se odnos naše pokrajine prema državi ne uzdrma, naprotiv, da se poverenje u državu još pojača i svest zajednice produbi, jer će otpasti mnoge opravdane žalbe, koje danas idu mesto na račun pojedinih režima, u mnogo čemu na račun same države.

Mi smo na severozapadu države najviše izloženi deo Jugoslavije. Gledamo razvoj prilika u našoj neposrednoj blizini. Dali smo ogromne žrtve za tu državu, jer je za cenu Jugoslavije jedna čitava trećina Slovenaca ostala izvan njezinih granica. Osećamo svaki dan što znači biti pod krovom jedne moćne i velike Jugoslavije. Mi jugoslovenski nacionaliste slovenačkog imena, u čije ime govorim, uvek ćemo podupirati sve napore, da povezanost među pojedini delovima naroda i države postane što veća.

Kod nas u Slovenačkoj, gospodo senatori, političke prilike vrlo su neutužne. Političko partijske borbe duboko su razdvojile narod. Među napredno-nacionalnim taborom te taborom današnje JRZ skoro svi su mostovi porušeni. (**Fran Smodej:** Čijom krivnjom? — **Grga Andelinović:** Vašom.) Medusobna neprijateljstva nikad nisu bila tako zaoštrena, kao što su danas. U Slovenačkoj odigrava se strahovita partiska borba na život i smrt, koja traži mnogo teških žrtava. Grešilo se je intra et extra muros. Ja danas nisam tu da optužujem, nego dajem samo izraza svome žaljenju da je tako. Stoji činjenica, da se napredno-nacionalni elemenat u Sloveniji uništiti ne da. (**Fran Smodej:** Kakvi nacionalni elemenat? — **Dr. Andelinović:** Rekao je: Napredno-nacionalni. Slušajte.) Ja sam rekao napredno-nacionalni

elemenat. Slušaj, pa onda govori. (**Fran Smodej:** Deset godina pripovedaju o nacionalnom elementu, kao da smo mi nenacionalni. — **Ivan Pucelj:** Što je na terenu, kad je ovde ovako!)

Nikakva totalitarna partijska teorija ne može preko fakta, da je on tu i da vrši jednu važnu ulogu u životu Slovenačkog naroda.

Ja iskreno želim da osvane brzo dan kada se može današnji partijski rat pretvoriti u jednu plemenitu političku utakmicu.

Treba međusobno da priznamo, da svaki na svoj način pošteno i iskreno hoćemo da služimo svome narodu i svojoj domovini. (**Fran Smodej:** Prvi put čujem pohvale!) Ništa tebe ne hvalim! (**Fran Smodej:** Ja tebe hvalim!) Ja tebe ne! (Smeh).

Time bi nastupila atmosfera međusobnog poštovanja i mogućnost, ako ne saradnje, barem paralelnog rada u stvarima, koje iziskuju složan napor svih pozitivnih snaga u našem narodu. Evropski događaji svima nam otvaraju oči o položaju, u kojem se nalazi Jugoslavija, a pre svega Slovenačka. Mobilizacija sviju narodnih snaga postaje neophodna i program naše duhovne, moralne, privredne i kulturne odbrane ne pita za partijske legitimacije.

Sa radošću pozdravljam odluku ljubljanske akademske omladine, koja je bez obzira na svoju kulturno-partijsku i političku opredeljenost, jednoglasno primila rezoluciju, koja zaslužuje da se u ovom visokom Domu pročita. Ta rezolucija glasi:

„Teška svetsko-politička situacija, u kojoj se je preko noći našao ceo svet a posebno mali narodi, udružila nas je u jedan jedinstven akademski narodni blok, da s time dokažemo svoju čvrstu narodnu i državnu svest.

Udruženi Akademikari Aleksandrovog Univerziteta, stojimo na stanovištu, da je jedino moćna, na osnovu jednakosti narodnih prava Slovenaca, Hrvata i Srba uređena, Jugoslavija jedini okvir, u kojem možemo i hoćemo da živimo narodnim i državnim životom.

Udružena slovenačka akademska omladina Aleksandrovog Univerziteta svečano izjavljuje, da se, u interesu narodne solidarnosti, odriče svih međusobnih trzavica“.

Gospodo, političke organizacije neće moći uvek izbeći međusobne borbe, ali one moraju da ih svedu na onaj minimum, koji dopušta i daje mogućnost za zajednički rad na narodnim pitanjima, koja se tiču sviju nas, naše sudbine, naše egzistencije.

Ja verujem da će biti patriotske uvidavnosti na svima stranama, ali i kod nas i za nas vredi ono što je rekao g. Predsednik Kraljevske vlade za celu državu: treba ostvariti atmosferu i treba vratiti u narodne mase osećaj pune jednakopravnosti bez razlike političkog opredeljenja. Tu imaju reč oni, koji imaju svu vlast u svojim rukama i koji stalno proglašavaju da nose svu odgovornost za sudbinu našeg naroda.

G. Predsedniku Kraljevske vlade treba odati priznanje da je pravilno formulisao političku osnovu za sporazumno rešenje našeg unutrašnjeg pitanja. Rekao je, da se naš unutrašnji problem mora rešavati putem sporazuma sa stvarnim predstavnicima svih članova naše državne zajednice. Danas su to one političke grupe, koje su na prošlim izborima pokazale svoju životnu snagu u narodu, a u prvom redu one, koje su svoju životnu sposobnost dokazale u teškoj izbornoj borbi protiv svih nepogodnosti jednog teškog izbornog zakona i jedne bezobzirne političke akcije vlastodržaca. U narodu postoji jednodušno uverenje, da može našu državu izvesti na put unutrašnje konso-

lidacije samo jedna politička koncentracija, koja već svojom egzistencijom paralizira jednostrane tendencije i sprečava partizanska gledanja na ceo problem. Ja sam danas u beogradskim novinama sa zadovoljstvom čitao izjavu g. dr. Mačeka, koji usvaja to načelo. Zadaća je tako velika i teška, da moraju tu da se upregnu sve pozitivne i konstruktivne političke snage naše države. A odgovornosti su tako velike, gospodo, da ne sme niko od njih biti oslobođen. Ima ljudi, kojima se to ne dopada i koji bi zdravu misao koncentracije hteli da izopače i na svoj način da razumeju. (**Miloš Dragović:** Da spasavaju vas!) Tako čitam onomad jednu značajnu belešku u ljubljanskom glasilu JRZ u kojoj se kaže, da su brige oko koncentracije suviše. Narod, da je koncentraciju već sam izvršio time, da je na izborima od 11 decembra dao većinu Jugoslovenskoj radikalnoj zajednici, a u Hrvatskoj glasao za dr. Mačeka. Ja mislim, gospodo, da se možemo složiti s tim, da je takvo gledanje suviše primitivno, pa, ako hoćete, čak i cinično. (**Miloš Dragović:** S obzirom na vaš položaj!) Kako se daleko dolazi sa cinizmom, o tome bi mogli da pitamo g. dr. Stojadinovića. Nema ga ovde i žalim da ga danas nema! U istom listu čitam, da je zapravo rešenje našeg unutrašnjeg problema u rukama trojice gospode: treba da se sporazume g. Dragiša Cvetković, g. dr. Ko-rošec i g. dr. Maček, pa — gotova posla. Na g. dr. Spahu su zaboravili (**Miloš Dragović:** Hajde sada malo na intrige!) Protiv takvih primitivističkih formulacija neću da polemiziram. Ja ih navodim samo kao primere potpunog nerazumevanja stvarne situacije.

Kao jedna velika zapreka na putu ka našoj konsolidaciji pretstavlja se 11-decembarska Narodna skupština. O tome smo svi složni. Nije dovoljno, da je otišao onaj, koji je stvorio za svoje posebne ciljeve svoju stranku i svoju Narodnu skupštinu. Njemu treba da sledi i njegovo delo. Neke grupe, koje su povezane u JRZ imaju sigurno svoj koren u narodu i svoju poziciju u našem državnom životu. Stranka kao takva povezala je svoju egzistenciju isključivo sa svojim vodom i svi mi znamo, da ona kao celina nije više sposobna, da nosi ma kakvu odgovornost u našem političkom životu. (**Miloš Dragović:** Hvala na lekcijama! — Sve je ovo suviše što ste govorili!)

Ova Narodna skupština ne pretstavlja volju naroda. Ona nije izraz stvarnih političkih raspoloženja u našoj državi. To znamo svi. Ona je mogla poslužiti za to, da izgleda budžet i da dade svoj formalni pristanak na politička ovlašćenja, ali preko toga ona nema nikakve političke legitimacije više. Od njezinog pristanka ne može biti ovisno ništa, što nas vodi na put konsolidacije.

Donošenje političkih zakona hitna je i neodloživa stvar. Oni ne mogu biti vezani za to kako se razvijaju razni razgovori i eventualni pregovori. Oni spadaju među prethodne radnje. Ali je tačno da će ih narod primiti sa poverenjem, ako ih dobije iz ruku jedne vlade koja nema partijski karakter kao ova. Pri tome upozoravam da bi trebalo zajedno sa Zakonom o skupštinskim izborima revidirati i izborne odredbe za seoske i gradske opštine. Normalizacija našeg političkog života iziskuje i normalizaciju prilika u našim samoupravnim jedinicama. (**Miloš Dragović:** To je vaš zakon! — **Dr. Josip Nemeč:** Naš zakon je preživio i stoga ga treba menjati! — **Miloš Dragović:** Preživeli ste i vi! — **Dr. Josip Nemeč:** Vi ste preživeli, zato tako skačete!) Molim gospodina Predsednika da mi obezbedi potrebnu ozbiljnost ovoga Doma.

Потпретседник др. Миле Мишкулин: Молим госпoду сенаторе да не упадају у реч г. говорника.

Dr. Albert Kramer (nastavlja): Put ka sporazumu vodi kroz vrata demokratije, a čim više želimo da što pre izgradimo temeljne osnove naše unutarne konsolidacije, tim hitnije se postavljaju i dužnosti da se pristupi ostvarenju neophodnih uslova. Takav jedan uslov je i jedna Narodna skupština koja će uistini moći da u ime naroda reče svoju zaključnu odlučujuću reč. Ja sam uveren da jedan slobodno izabrani parlament neće biti smetnja, nego naprotiv jedna jaka potpora sviju snaga, koje su na poslu da Jugoslavija bude blagoslovljena unutarnjim mirom, koji će joj dati sile da izdrži sve opasnosti današnjih vremena i da sigurno očuva Srbima, Hrvatima i Slovencima slobodu od svih i svakoga koji bi hteo da dira u životna prava našega naroda.

Politika koja ide za tim ciljem ne može biti u rukama ni jedne stranke. Ona mora biti politika opštenarodna i mora se voditi isključivo po načelu da je služba Kralju i otadžbini iznad svakog drugog interesa. Samo ako budemo tako postupali, bićemo dostojni velikih zadaća pred kojima smo danas postavljeni i moći ćemo da ih uspešno rešimo.

Ako Bog dâ da postignemo glavni cilj, time još neće biti kraj svih naših tegoba i teškoća. Biće još mnogo prilika i vremena da po svojim partiskim programima rešavamo ili utičemo na rešavanje pitanja i problema, koje naš zajednički život svakodnevno postavlja na dnevni red. Biće još trzavica, diferencija i sporova, pre nego se naš novi život normalizira. Ali kad se vrati međusobno poverenje i vera u našu zajedničku otadžbinu, kad se ustali osećanje da smo Srbi, Hrvati i Slovenci jednako nosioci sudbine naše nacije, kad budu dane garancije za punu jednakopravnost sviju delova naše države, onda će u takvoj Jugoslaviji svaka politička borba i svaka međusobna diferencija biti samo izraz zdravog i energičnog narodnog života i ojačaće na kraju snagu naše zajedničke domovine. Iz svojih grešaka u prošlosti a osobito iz grešaka poslednjih godina treba da se učimo. U njihovom spoznanju leži garancija za jednu bolju i srećniju politiku naše države, a i sigurnost da će mladi naš Kralj, kad stupi na presto, iz ruku Svoga uzvišenog strica primiti nasledstvo dostojno velike misli i velike žrtve Svoga neumrlog Oca. A u toj Jugoslaviji jugoslovenska misao nikad poginuti neće. (Aplauz na levici i povici: Živeo!)

Потпретседник др. Миле Мишкулин: Има реч сенатор г. др. Будислав Гргур Анђелиновић.

Dr. Budislav Grgur Andelinović: Gospodo, senatori, svi osjećamo težinu momenta, koji preživljuje Evropa i cijelo čovečanstvo. Nije više vrijeme da se uljepšava ili krije istina. Kad bi to i htjeli, više ne bi mogli. Cijelo je čovečanstvo palo u teško iskušenje i nitko ne zna šta mu može da donese sutrašnjica. Iz bure koja bi mogla da zavija Evropu izaći će živi samo jaki. Našu otpornu snagu može da osposobi i pripremi za sve neizvjesnosti samo sloga našega naroda i naše unutrašnje izmirenje. Samo složan narod ove zemlje može da obrani i sačuva granice koje su mu sudbina i ugovori o miru odredili.

Mi ovde, gospodo senatori, raspravljamo o budžetu koji nije naš, ali više ni vaš. Raspravljamo o budžetu prošle vlade, dakle jedne političke kombinacije koja se pokazala rdavom; o budžetu koji je postao neadekvatan novom stanju stvari, koje je stvoreno faktom pada Stojadinovićeve vlade i načinom na koji je ona pala. Ako se oživotvori bar jedan dio

promjena, za koje mi svi danas nalazimo da su neophodno nužne, ovaj će budžet postati nesavremen i neće odgovarati novom stanju stvari.

Mi se na ovakav način možda svakim danom sve to više udaljujemo od onog najpovoljnijeg momenta, stvorenog zajedničkim istupom Srba i Hrvata na izborima i zajedničkim nastupom cjelokupne opozicije od Petra Živkovića do dr. Vlatka Mačeka. To je moje intimno stanovište, koje sam dužan naglasiti prije nego li se upustim u raspravu o budžetu za 1939/40 godinu.

Gospodo senatori, Jugoslovenska nacionalna stranka gledala je i gleda na naš politički život i državni razvitak isključivo sa općenarodnog i državnog gledišta. Ona je uvijek spremna da žrtvuje čak i svoju vlastitu egzistenciju kao politička jedinica, ako to interesi Krune i Domovine od nje zahtjevaju. S toga gledišta promatrala je ona svaku političku situaciju i određivala svoj stav prema svakoj vladi. Izborna vlada g. dr. Stojadinovića došla je nakon tri i po godine katastrofalne vladavine i Jugoslovenska nacionalna stranka, u skladu sa svojom trogodišnjom kritikom Vlade i njezine politike, nije mogla na izborima od 1938 godine da zauzme drugi stav nego oštro negativan i odbojan. Apstrahirajući za čas sve druge političke razloge, činjenica je da nas, je sam taj trogodišnji opozicioni stav približio ostalim opozicionim strankama i, bez obzira na Izborni zakon, upućivao nas bar na tehničku saradnju s ostalim opozicionim strankama. Ali, osim tehničkih i političko-parlamentarnih razloga, na Jugoslovensku nacionalnu stranku djelovali su u prvom redu razlozi idejne prirode.

Jugoslovenska nacionalna stranka, kao izrazito jugoslovenska i nacionalistička stranka, nije mogla ni htjela da prede preko činjenice općeg nezadovoljstva Hrvata sa današnjim državnim uređenjem.

Gospodo senatori, u redovima jugoslovenskih nacionalista uopće postojala su od prvog početka dva gledišta na hrvatsko pitanje i njegovo riješenje. Jedni su a priori negirali njegovu opstojnost i smatrali su, da se svi naši unutarnji problemi mogu da riješe provadajući „jakom rukom“ politiku državnog i narodnog jedinstva. Drugi su ideju jugoslovenstva shvatili kao ideju ujedinjavanja Srba, Hrvata i Slovenaca, gledajući u jugoslovenstvu više sintezu svih osobina, vrlina i tradicija pojedinih plemena. Nacionalizam su shvatili kao zbir svih živih snaga naroda, a izvor tih snaga tražili su u snazi pojedinih narodnih djelova. To nije bila samo politička filozofija, jer se ta raznolikost u shvaćanju mnogo puta odrazivala i teško pokazivala u dnevnom i praktičnom političkom životu.

I s jedne i s druge strane bilo je idealnih i ne-sebičnih ljudi. Ali među onima prvima bilo ih je i takovih, koji su pod plaštom jugoslovenstva svijesno ili nesvijesno krili veliko-srpsku misao ili koji su jugoslovenskom ideologijom opravdavali diktatorske i totalitarne poglede na svijet.

Grubi život i razvoj političkih prilika dao je uglavnom pravo onima u Jugoslovenskoj nacionalnoj stranci koji su govorili, da bit jugoslovenstva živi u razvoju t. j. da se saradnjom svih plemena ili djelova naroda stvara ili izgrađuje jugoslovenska misao i jugoslovenski narod u jugoslovenskoj državi.

Kriza koju je doživjela Jugoslovenska nacionalna stranka nakon Marseljske tragedije uputila je stranku da ude u samu sebe i da prouči načine i metode,

kojima se najbolje može da brani i oživotvori jugoslovenska misao. Pohorska akcija udarila je temelje tehničkoj i duševnoj reformi stranke. Dolazak g. Pere Živkovića na vodstvo stranke sankcionisao je definitivno partijsku politiku.

U opoziciji i u borbi izgradila se je Jugoslovenska nacionalna stranka; izgradila se je njezina ideologija i njezin program; izgradila su se temeljna načela partijske taktike.

Svi oni, koji nisu mogli da shvate ili da se prilagode životu i pogledima stranke, odstranili su se ili odstupili. Stranka iz opozicije je počela da živi realnim životom i da realno gleda na razvoj političkih prilika.

Proučavajući hrvatsko pitanje Jugoslovenska nacionalna stranka nije mogla da mimoide činjenicu da u svojoj ogromnoj većini Hrvati, koji su u našem političkom razvoju bili u prošlosti nosioci Jugoslovenske misli, stoje sada u odbojnom stavu prema istoj i u radikalnoj opoziciji prema državnom uređenju.

Ne odstupajući od temeljnih načela o biti i životu Jugoslavije — u uverenju da je država ne samo svojina sadašnjeg nego i prošlih i budućih generacija — mi ne možemo da pri pitanju njezinog uređenja mimoidemo gornje činjenice. To ne bi bilo ni pametno ni politički.

Ne postavlja se sada pitanje narodnog jedinstva koje je za našu stranku van diskusije. Na toj osnovici temeljio je naš narod pitanje zajedničke jugoslovenske države prije rata, za vreme rata i posle rata pri sklapanju mirovnih ugovora. To je pitanje, makar u teoretski, konstatirano i u programima sviju političkih stranaka Jugoslavije. Ali se sada kao političko i praktično pitanje postavlja pitanje saživljavanja Srba, Hrvata i Slovenaca; pitanje ravnopravnosti i pitanje uređenja zajedničke države.

Gospodo senatori, proučavajući ozbiljno hrvatsko pitanje moramo imati u vidu tri činjenice. Prvo, historijski razvoj nacionalnog i državnog života kod Hrvata; drugo, dvadesetogodišnje iskustvo našeg zajedničkog državnog života i treće, volju Hrvata izraženu u izbornim manifestacijama od godine 1920 do godine 1938.

Treba priznati, da smo svi pri raspravama o pitanju našeg državnog uređenja po malo zaboravljali na historički razvoj pojedinih naših plemena i pojedinih krajeva. Mnogi su od nas imali pred očima jedan veliki ideal, kojega je trebalo u što kraće vrijeme i pod svaku cijenu oživotvoriti; mnogo puta i ne pitajući je li to u našim prilikama moguće. Mnogi su pri tome radili sa ljubavlju idealiste, ali sa kurazom ignoranta. Mnogi su opet radili i zlonamjerno... Fakat je, da sama činjenica što u našem narodu postoje tri historička imena: Srbin, Hrvat i Slovenac, koja imaju duboku sadržinu i čija jedino sadržina može da ispuni pojam jugoslovenstva — a k tomu u najmanju ruku bar dvije historičke državne misli — sili nas međutim na oprezan postupak.

Razvojem prilika centralna vlast je od prvog početka bila u rukama Srba. Stoga se i borba protiv zlopotreba centralne vlasti ne samo istovjetovala borbom protiv srpske hegemonije, nego se je, nažalost, na terenu mnogo puta i pretvorila u borbu protiv Srba uopće. I ako su od tzv. srpske hegemonije malo i nimalo koristi imali široki srpski slojevi! Ali ako uzmemo Srbe, Hrvate i Slovence kao tri faktora u našem narodnom i državnom životu, onda je u istinu — bez obzira koliko je od toga imao koristi srpski seljak, radnik i mali građanin — ta srpska hege-

monija bila fakt, koji je, jačajući već postojeće centrifugalne tendencije, izazvao otpor Hrvata i tjerao ih u ekstrem. Tako daleko da i hrvatska seljačka stranka protiv koje sam ja inače bio većiti neprijatelj, i po svoj prilici ostaću do svoje smrti... (Miloš Dragović: To ćemo videti, Grgo!) Ja nisam kao ti da skačem iz stranke u stranku! Za klasu ja ne skačem! (Miloš Dragović: Ja ne skačem iz stranke u stranku!) G. Predsedniče, ovo nije Skupština, i nećemo Devetke ovde! (Miloš Dragović: Hoćeš sedmice!) Ja ću gore reći ako bude govorio! (Miloš Dragović: Onda, ću ja samo reagirati!) Ah, što ćeš ti reagirati!... Kad bih ja na svaku tvoju reagirao, ja bih duboko pao!

Tako daleko, da i Hrvatska seljačka stranka — koja je prije rata i za vrijeme rata zastupala ideju jedinstva Srba i Hrvata — nakon ujedinjenja postaje sve to više i više prestavnicom borbe za „hrvatski narodni individualitet...“

Ako, dakle, dobro uočimo historijski razvoj državnog i nacionalnog života kod Hrvata, a i kod Srba i Slovenaca, te ako dvadesetogodišnje iskustvo našeg zajedničkog državnog života valoriziramo u današnjim političkim prilikama, razumjećemo onda volju Hrvata izraženu u izbornim manifestacijama od god. 1920 do god. 1938.

Da nam to bude jasno, navešću brojke. Hrvatska seljačka stranka na izborima 28-XII-1920 god. dobila je: 230.590, 8-III-1923: 473.733, 8-II-1925: 522.872, 11-XI-1927: 381.371 — to je bilo poslije ne previše časnog aranžmana HSS sa Narodno radikalskom strankom — 5-V-1935: 600.000, a 11-XII-1938: 801.333 hrvatskih glasova.

Pri izborima god. 1938 u Savskoj banovini procenat glasača bio je: 80:47%, a u Primorskoj banovini 79:03% dok je u cijeloj Jugoslaviji bio tek 74:48%, tom napomenom da u nijednoj banovini procenat glasača nije dosegao onaj u Savskoj i Primorskoj banovini.

To su činjenice, koje jedan politički čovek i državnik ne može i ne smije da pregleda i mimoide.

U prvom momentu ujedinjenja, gospodo senatori, mi smo napravili grešku koja nam se je kasnije osvetila. Stvorili smo Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, što je u sebi značilo nacionalni i državni kompromis triju sastavnih delova našeg naroda. To je u neku ruku pretpostavljalo nacionalni i državno-pravni federalizam triju ravnopravnih faktora. Međutim smo stvorili čisto centralističku državu. Centralizam je mogao eventualno da bude opravdan da smo revolucionarno stvorili Jugoslaviju i da smo dosledno tome princip jugoslovenstva terali — bez obzira je li to faktički ostvarljivo — revolucionarnim metodama do zadnje konsekvencije. Kad smo pak u novom Ustavu stvorili Jugoslaviju, već je bilo kasno; tim više što jugoslovenski princip nismo mogli ili znali sprovesti ni do neophodno potrebnih i praktičnih konsekvencija. Centralizam — za koji uostalom nismo bili od prvog početka ni politički ni tehnički pripravljeni, — nije više bio jugoslovenski, jer je dobio čisto srpsku plemensku boju i karakteristiku.

Sada nam ne preostaje drugo, nego zbilja početi ispočetka, uzevši u obzir samo tri neprikosnovene činjenice: Dinastiju, Državu i Narod — u sve tri njegove političke emanacije: srpskoj, hrvatskoj i slovenačkoj.

Jer, ako smo pravedni i logični, gospodo senatori, moraćemo priznati, da je razumljivo i opravdano što su Hrvati nezadovoljni sa ovim današnjim stanjem i sa postojećim državnim uređenjem.

U Vidovdanskom Ustavu, za koji sam i ja glasao vršeci svoju dužnost po mom dubokom uverenju, Srbi su se u istinu izjednačili sa Hrvatima i Slovenima, a u Ustavu od god. 1931 formalno se utopili u Jugoslovenstvo i u Jugoslaviju kao i Hrvati i Slovenci. Ali oni su de facto od ujedinjenja ne samo dobili nesrazmjerno više nego ostali delovi naroda, nego su, s nacionalno-plemenskog gledišta, relativno dobili i na štetu Hrvata. Sva centralna vlast ostala je u Beogradu, a sav imperium kroz ovih dvadeset godina zajedničkog života vršili su isključivo Srbijanci. Jesu li ga vršili i u korist širokih srpskih slojeva, to je drugo pitanje. Vanjska politika, vojska, pravac unutarnje politike, centralna ekonomska i finansijska politika države, bili su isključivo u rukama Srbijanaca. Nije dakle bilo teško Srbima žrtvovati neke formalnosti, kad su u zamjenu za to dobivali via facti superiorniji položaj u zajedničkoj državi.

Čak su i Slovenci u komparaciji sa Hrvatima, hvala Bogu, dobili više. Via facti stvorena je Slovenija, koja dotada nije pravno postojala. Time je udovoljeno davnoj i opravdanoj želji Slovenaca. Svugde je zavladao, kao što je i pravo, suvereno slovenski jezik. Kulminacija njihovog nacionalnog i sankcija njihovog kulturnog razvoja bila je stvaranje prvog slovenačkog univerziteta, a kasnije slovenske akademije.

Kod Hrvata nasuprot njihov poludržavni položaj u Zagrebu za Hrvatsku i Slavoniju i autonomno-pokrajinski položaj u Dalmaciji, novim je prilikama bio eliminiran, dok je Zagreb skučen na položaj provincijalnih gradova bez neke nacionalne i političke važnosti i tradicije. (**Dragoslav Đorđević:** To nije tačno, Zagreb je postao centar). Pa i Skoplje je postalo centar i drugi gradovi. U ostalom ja iznosim naše mišljenje, a neću da poričem da ima i drugačijih uverenja.

Upliv Hrvata u centralnoj državnoj upravi bio je jednak nuli. Parola narodnog jedinstva kompromitirala se na taj način, što se je pod tom parolom sa principom „većine“ uvijek Hrvate nadglasavalo i odbijalo njihove najlojalnije zahteve. Hrvati jugoslovenske orijentacije bili su za Beograd uvek „kantite negližabl“, a sa ostalim Hrvatima, nazovimo ih partikularistima, pravio se od momenta do momenta pokušaj čisto partijsko-političkog aranžmana, bez dubljeg značenja. Na koncu se predloge nas nacionalista hrvatskog plemena nije uopšte uvažavalo, jer navodno pretstavljamo manjinu; a predloge ostalih Hrvata navodno stoga, jer nisu lojalna opozicija!

Zato sam ja s pravom mogao da kažem još 12 aprila 1932 godine — bio je pok. Kralj Aleksandar još živ — ... (Čuje se: Kada si i ti bio u režimu) Tada sam bio nacionalista kao i sada, ali nisam davao da se Hrvati gnjave! (**Bogoljub Kujundžić:** Ti si bio nosilac čvrste ruke). Ja sam vazda bio nosilac čvrste ruke prema frankovcima, koji hoće da ruše ovu državu i uvek ću takav biti... Uostalom, molim vas, gospodo, da mi dozvolite da govorim bez prekidanja, jer ja sam, čini mi se, jedini od Hrvata, koji u ovoj diskusiji uzimam reč, možda će još samo g. Nemeč govoriti; nas je ovde još samo devet — ostaci ostataka velike armije, i da li se, gospodo, ne biste trebali malo da zamislite na ovu činjenicu?!

Dakle 12 aprila 1932 godine ja sam u svojoj interpelaciji u Narodnoj skupštini ovako govorio: „I kod jugoslovenskih nacionalista, specijalno onih iz hrvatskog dijela naroda, počimlje prevladavati uvjerenje, da se ovo pitanje neće hotimice da reši; da su na

čelu države samo plemenski, srpski šoveni; da je Beograd centrum plemenskog srpstva i da je time izgubio i snagu i pravo da bude centrum jugoslovenstva i Jugoslavije.“

„Ako ovo uverenje — rekao sam — prodre u duše i onih „poslednjih Mohikanaca“, kao što je nažalost prodrlo i u duše ogromne većine prosečnih Hrvata, problem će se postaviti u mnogo težoj formi i mi mu ne možemo dogledati sve fatalne posledice u skoroj budućnosti.“

Nije trebalo biti prorok da se to vidi i oseti! Problem je sada postavljen, a „poslednji Mohikanci“ ginu u nejednakoj borbi, na dva fronta, na političkom poprištu... I ja mogu da kažem: „Drumovi će poželet Turaka, al Turaka više biti neće“ — ni jugoslovenskih nacionalista više biti neće! (**Bogoljub Kujundžić:** To ćemo da vidimo!) Može biti, biće onih koje kupite, ali jugoslovenskih nacionalista nećete više imati. (**Bogoljub Kujundžić:** To je uvek tvoj manir!)

Gospodo senatori, u već pomenutoj svojoj interpelaciji godine 1932 pozivao sam Kraljevsku vladu da „u granicama današnjeg Ustava“ provede „princip jugoslovenske ravnopravnosti“. Smatrao sam da će to ublažiti odnose i stvoriti povoljniju atmosferu u kojoj bi se onda sam problem mogao lakše rešiti.

Kazao sam: „Neravnopravnost u državnoj upravi došla je do vrhunca“. Time ne ulazim u samu konstrukciju i organizaciju državne uprave, nego u pitanje sudelovanja hrvatskog elementa u državnoj upravi i uz postojeće stanje.“

„Pogledajte, Gospodine Ministre, sastav celog vašeg ministarstva — bio je onda ministar Voja Marinković — ni jedno ministarstvo u kojemu se odrazuje imperij državne vlasti nije u rukama Hrvata. Pogledajte organizaciju pojedinih ministarstava, banovina i banovinskih uprava, sve više državne institucije počevši od Hipotekarne banke do Poštanske štedionice, od Državnog saveta do Uprave monopola, Hrvati se mogu na prste izbrojati, a i ondje gdje su, igraju sporednu ulogu...“ (**Bogoljub Kujundžić:** I ti to zovesh jugoslovenstvo!) Ja sam, gospodo, još 1932 godine govorio... (**Bogoljub Kujundžić:** I posle toga si odmah ušao u vladu!) I posle sam u vladi govorio, jer ja nisam protiv toga da se saraduje, i to me je delilo od g. dr. Mačeka. (**Bogoljub Kujundžić:** Ali si čutao kad si bio u vladi! — Jedan glas: Još i kako!) Vas ni Bog ne može da opameti! A ti si, Kujundžiću kao mađarski aristokrat koji misli da može da jaše na narodu. (Smeh — Jedan glas: Boga ti, što kažeš!) Jer kao što znate, mene napada hrvatska štampa da sam se prodao Beogradu. Ako smem da se pohvalim mogu reći, da sam barem tri do četiri puta izbegao atentat na svoj život, jer sam branio interese države. (**Bogoljub Kujundžić:** To je istina, priznajem, i priznajem da govoriš drugo kad si na vladi, i drugo kad si u opoziciji.) Ja sam nekoliko puta svoj život izložio. (**Bogoljub Kujundžić:** Svi smo mi to). Da, možda u borbi između demokrata i radikala, ali ja sam ga izložio u borbi sa svojim suplemenima, da štitim državne interese. Gospodo, istina treba da se kaže, i treba da se zna.

Ugledni zagrebački list „Obzor“ doneo je zadnjih dana interesantnu statistiku, koju nije niko demantovao. Spomenuo ju je moj prijatelj Kramer, koji nije ni Srbin ni Hrvat. Statistika je iz godine 1937, jer statistički podatci iz godine 1938 nisu još sredi. Unapred vas upozoravam da ja ove informacije nisam u celosti kontrolisao i da odgovornost uglavnom prepuštam redakciji „Obzora“. Ja ovo iz-

našam stoga da mogu na g. Ministra pretседnika i Ministra unutrašnjih poslova, te gospodina Ministra pravde da upravim pitanje: ili su tvrdnje „Obzora“ lažne; zašto ih onda nisu zapljениli, jer stvaraju zabunu u narodu i šire plemensku mržnju, ili su istinite; što je onda poduzeto da se ove nepravde isprave?! Niti se ovakova laž može nekažnjeno da propušta, niti se ovakva istina može nekažnjeno da trpi...! (Dr. Mehmed Spaho: To je nasleđstvo iz vremena kad si ti bio ministar!) Ja sam bio Ministar fizičkog vaspitanja i to kratko vreme, a bio sam i Ministar građevina. U to vreme, kad su neki Hrvati ludovali, u to vreme se tražilo da jedna šaka Hrvata bude uz Beograd. I mi smo se faktično u tom momentu bili žrtvovali da budemo veza između Hrvata i Beograda i da branimo Beograd. Tu je bio Vilder..., i Anđelinović, još nas osmorica, koji su glasali za Vidovdanski ustav. Onda su dolazili i molili nas: barem vas deset nacionalista glasajte da ne propadne Ustav, a sada govore eto tako! Jer, gospodo, mora da znate da je nama prvo država, a onda sve drugo. (Jedan glas: dentmen!) Ja, gospodo, samo konstatujem da ove informacije „Obzora“ nisu ni od koga demantovane. Prema toj statistici, a ja mislim, da će mi g. Mažuranić potvrditi, da će mi potvrditi i g. Vrbančić i g. Potpretседnik, da će mi potvrditi da je to istinito. Molim ako imaju kuraži neka kažu da je to neistinito! Prema toj statistici iz 1937 god. u Ministarstvu spoljnih poslova 1937 god. bilo je od 5 načelnika 4 Srba i 1 Hrvat; od 17 šefova otsjeka 14 Srba, 2 Hrvata i 1 Slovenac; od 104 činovnika 83 su Srbi, 13 Hrvata, 4 Slovenca i 4 manjinske narodnosti; od 22 poslanika 20 su Srbi i 2 Hrvata; od 13 generalnih konsula 11 je Srba i 2 Hrvata. (Fran Smodej: A Slovenaca nema?) Ima, ali ja neću ovu atmosferu da još pogoršam. Ako hoćete ja ću pomenuti i druga nadležstva i ministarstva. U ministarstvu unutrašnjih poslova od 9 načelnika i generalnih inspektora 5 je Srba, 1 Hrvat i 3 Slovenca; od 31 inspektora i savjetnika 22 su Srbi, 3 Hrvata, 4 Slovenca i 2 manjinske narodnosti; od 24 tajnika, pristava i pripravnika 16 su Srbi, 4 Hrvati, 3 Slovenci i 1 musliman. U Banovinama i srezovima razmer je još mnogo gori.

U Ministarstvu finansija od 9 načelnika 7 su Srbi, a 2 Hrvati; od 65 savetnika 56 je Srba, 5 Hrvata, 3 Slovenca i 1 manjinske narodnosti; od 103 tajnika, pristava i pripravnika 87 je Srba, 8 Hrvata, 3 Slovenca, 1 musliman i 4 manjinskih narodnosti. U Direkcijama razmer je još mnogo nepovoljniji.

U ostalim ministarstvima i njima podložnim nadležstvima razmer je po prilici isti, ako ne još i gori.

Ali da se vidi i naša ekonomska i finansijska politika, navešću, prema istoj statistici, još neke podatke.

Narodna banka od 5 članova Izvršnog odbora ima 4 Srba i 1 Hrvata; od 23 člana Uprave 18 Srba, 2 Hrvata, 2 Slovenca i 1 manjinske narodnosti. Komesar je Srbin. Od 13 članova Direkcije 12 Srba i 1 Slovenac, a od 41 Upravitelja Podružnica i njihovih zamenika 28 je Srba, 9 Hrvata, 3 Slovenca i 1 manjinske narodnosti.

Žao mi je što nema ovde g. Ministra finansija, ali moram da kažem još o tome. Poštanska štedionica ima Srbina — čak „Velikosrbina“ i zakletog neprijatelja Hrvata — za generalnog direktora. U Nadzornom veću od 7 članova 6 je Srba i 1 Slovenac. Ja ću o g. Nedeljkoviću zasebno u ovom Domu da razgovaram sa vrlo poštovanim i cijenjenim gospodinom Ministrom finansija. Nije g. Nedeljković važan kao

ličnost, nego kao *simptom naših prilika!* Tada ću prikazati u pravom svjetlu kakva se je politika kod nas vodila i kakva se vodi na trošak države i celokupnog naroda, a protiv Hrvata i države kao cjeline. Jer, nije li rad protiv države sam fakat, da na čelu jedne ovako visoke privredne institucije stoji čovjek, koji ne samo vrijeđa i izaziva Hrvate, nego koji zagovara amputaciju čitavih hrvatsko-slovenačkih krajeva? — Je li to istina da je tako? (Fran Smodej: Jeste, tačno je!)... On za tu svoju veleizdajničku misao sa položaja državnog činovnika vodi propagandu koju finansira novcem čitavog naroda, dakle i samih Hrvata i Slovenaca?! Stoga je za sada suviše, da o ovoj instituciji iznosim detaljne podatke. I mi molimo Vladu da demantuje ove podatke. Ja bih bio srećan kad ovo sve ne bi odgovaralo istini i ja ću zamoliti ovde ceo Senat za oprostjenje da sam se dao zavesti ako to ne odgovara istini.

Slična je situacija i u Državnoj hipotekarnoj banci, zatim Upravi monopola, Državnoj klasnoj lutriji i u Povlašćenoj agrarnoj banci. Od 40.298 dionica Narodne banke god. 1937 otpalo je na Srbiju 35.783, na Hrvatsku 3.220, a na Dalmaciju 262 dionice. To je statistika iz godine 1937. Kroz ovu godinu dana malo se, ili nimalo, mogla da poboljša situacija.

O kreditnoj politici Narodne banke ili Državne hipotekarne banke, bilo Povlašćene agrarne banke ili Poštanske štedionice, suviše je i da govorim. Poseban govor mogao bi se da održi o našoj budžetskoj politici kroz ovih 20 godina; posebnu pak stranicu rekriminacija mogao bih, kao pretstavnik Primorja, da posvetim pomorskoj politici, što je najosetljiviji dio ekonomske politike i za hrvatske krajeve i za čitavu Jugoslaviju.

Međutim ova fakta, koja sam ja i pre i posle godine 1932 bez uspeha iznašao, ne bi ni bila sama po sebi od osnovne važnosti; jer ja sam čovek koji vodi jednu oportunističku politiku. Ja pripadam jednoj nacionalnoj stranci, a pre sam pripadao demokratskoj stranci, koja je vodila istu oportunističku politiku i koju su zato optuživali kao stranku koja je za državno i narodno jedinstvo: Radi te moje jugoslovenske politike morao sam, ja to otvoreno priznajem, sa revolverom u džepu prolaziti kroz Zagreb i Split; jer nisam pravio nikakve razlike između Srba i Hrvata i jer sam smatrao da kad Hrvati imaju krivo, da im otvoreno kažem da imaju krivo. Zato ova fakta ne bi za mene imala važnosti, jer je za mene svejedno da li je na čelu neke institucije jedan Srbin ili Slovenac. Ali to je po malo postao sistem, koji je karakterizovao čitavu našu državnu upravu i logički namećao Hrvatima, pa i onima jugoslovenske orijentacije, osećaj podređenosti u njihovoj vlastitoj državi. (Dr. Vaso Glušac: Koliko u Banskoj upravi u Zagrebu ima Srba?) Na prvom mestu podban i voditelj Banske uprave. (Dr. Vaso Glušac: To je sitničarenje! — Bogoljub Kujundžić: To može pisati „Obzor“ ali ne može govoriti Grga Anđelinović!) Pre rata je u Zagrebu bio princip da podban bude Srbin. U vreme Austro-Ugarske od 8 velikih župana 3 su uvek bili Srbi i to sremski, ogulinski i gospićki. (Dr. Josip Nemeć: Nisu to sitnice za onoga koji to oseća!) Gospodo, ja sam uvek od 1918 god. pa do danas proglašavan od Hrvata kao izdajica hrvatskog naroda, a kod Srba sam smatran kao glas vapijućeg u pustinji. (Bogoljub Kujundžić: Ovde si uvek bio smatran kao mezimče! — Dr. Vaso Glušac: Tako je!) Gospodine Glušac, ja nisam čovek koji iskače iz stranke u stranku jer treba da mi istekne

mandat, pak se radi žene i dece prodajem. (**Fran Smodej**: To su lične stvari! — **Bogoljub Kujundžić**: Tebe niko nije lično napao!) Ja sam slobodan senator i mogu da govorim. (**Bogoljub Kujundžić**: Tako se u Senatu ne govori za jednog kolegu da se je prodao! Ja ne znam šta je dobio!) Prodao se je radi mandata. (**Serafim Krstić**: Tako govoriš otkako si se prodao Mačeku!) Ja da sam se prodao Mačeku? Međutim pre 20 dana napadaju me hrvatski listovi da sam srpski plaćenik. „Hrvatski glasnik“ u Splitu me napao kao najvećeg slugu Beograda. Ali ja preko svega toga prelazim.

Može li, gospodo senatori, ovaj i ovakav postupak da odobri i jedan ispravan i pošten Srbin?

Koliko je pak od svega ovoga imao srpski seljak, radnik i mali građanin i u samoj Srbiji, ponovno kažem, drugo je pitanje. Ako bih hteo da navedem primer iz naših krajeva mogao bih navesti srpske seljačke krajeve u Severnoj Dalmaciji, koji uza svu hegemoniju jednog tankog sloja iz Beograda, žive u najjadnijim i najprimitivnijim prilikama u državi, čak gore, nego li njima susedni hrvatski krajevi. To isto vredi i za Hercegovinu i za Vrbasku banovinu. Kakvo je stanje srpskog seljaka na pr. u Sandžaku, to je mnogima od vas još bolje poznato nego li meni.

Ali usprkos tome sve su ovo nepobitna fakta, koja izazivlju nacionalne sukobe i stvaraju politički i socijalni jaz između Srba i Hrvata.

Je li se uz ovakve okolnosti, gospodo senatori, mogla da vodi jedna zdrava nacionalna politika na terenu?! Je li se uz ovakve prilike, gospodo senatori, mogao da suzbije val nezadovoljstva među Hrvatima, koji je kulminirao u negaciji Gundulićeva i Kačićeva slovinstva, Gajeva ilirstva i Štrosmajerova jugoslovenstva?! Je li uz ove odnose, gospodo senatori, mogla da bude uspješna politika nas šake jugoslovenskih nacionalista, Hrvata jugoslovenske orijentacije, koji smo neprestano molili i kumili, da se o svemu tome vodi računa, koji smo se, neshvaćeni i ovdje i u svojim krajevima, sto puta žrtvovali u uverenju, da će naša žrtva doprineti svaćanju prilika i smirenju odnosa?!

Sada nam, gospodo senatori, ne preostaje drugo, nego da otvorimo „knjige staroslavne“ i da upozorimo na sve ono što smo, pod bujicom grdnja i kamenja i s jedne i s druge strane, neprestano govorili i na što smo uvek upozoravali. Nadaймо se da nije prekasno. Ja verujem, da nije prekasno.

Gospodo senatori, nemojte misliti, da ja ne vidim i krivnje sa hrvatske strane. Da ih ne vidim, ja bih — kad bih mogao apstrahirati za čas od mog principijelnog gledišta o jedinstvu naroda — bio na onoj drugoj strani. Ja još od pre rata i za vreme rata imam čistu hrvatsku tradiciju, kojom se ponosim. Ne znam da li to mogu da kažu svi prvaci „hrvatskog narodnog pokreta“! Ali smatram da je za upravu države uvek odgovornija vladajuća klasa ili vladajući sloj naroda, nego li onaj koji je sticajem prilika u opoziciji.

U opoziciji nastaju i reakcije, koje se mogu neodobravati, ali koje se moraju shvatiti. Tim nije ni iz daleka rečeno da ja ekscese takove reakcije oštro ne osudujem.

Ne moram na primer zato što sam Hrvat po plemenu, da se istovetujem sa svim teorijama g. Hercega o seljaštvu ili sa svim gospodarsko-socijalnim nazorima g. dr. Bičanića. Tim manje mogu da se istovetujem sa ekscesima hrvatske politike u nedavnoj prošlosti.

Ali rekriminacije su s jedne i s druge strane suviše i bespredmetne. Tim više, što je opoziciji uvek mnogo toga više dozvoljeno nego li partijama koje su na vladi. Specijalno nakon tako teške dvadesetgodišnje opozicije.

Pri tome se radujem, gospodo senatori, da je vreme dalo našoj politici evolucije i aktivne saradnje potpuno pravo. Priznajem, da je vreme i nas u mnogo čemu udarilo po glavi i po prstima. Tako je u politici i tako je u životu.

Fakat je međutim, da mi svi osećamo potrebu, da se hrvatski problem reši, da se taj problem ne može da reši bez sudelovanja i pristanka Hrvata, a da se je narod u hrvatskim krajevima izrazio za Hrvatsku seljačku stranku i za g. dr. Mačka. S tim treba računati. I čim g. dr. Maček kaže, da je spreman — „stavljajući van diskusije temeljne principe države, kao što su Monarhija, Dinastija, Narodna obrana i integritet granica“ — rešavati hrvatsko pitanje „u saglasnosti s Krunom i na zadovoljstvo naroda“, time je problem po mom mišljenju zašao u završnu fazu.

Jugoslovenski nacionalisti, u prvom redu oni hrvatskog plemena, dužni su i spremni su da doprinesu sve žrtve, da do sporazuma dođe i da se Hrvati osele slobodnim u Jugoslaviji kao u svojoj rodenoj i vlastitoj državi.

Gospodo senatori, ali što se je, bona ili mala fide, dvadeset godina i s jedne i s druge strane kvarilo, ne da se kroz 24 sata popraviti. Vi na ovaj moj govor vičete, ali sećate li se mojih ranijih govora, u kojima sam ja veoma energično kritikovao politiku preterivanja kod Hrvata i tek kada su rekli da su van diskusije dinastija, vojska i granice naše države, tek tada sam ja rekao da treba pristupiti rešenju svih ovih pitanja sa njima.

Moje je mišljenje da bi najbolje bilo pograbiti ovaj psihološki momenat i definitivno rešiti stvar. Možda će kasnije nastupiti nepovoljne prilike, pak ćemo žaliti za ovim momentom. U svakom slučaju treba svom mogućnom brzinom odmah stvoriti modus vivendi, koji u sebi nosi garanciju dobrog konačnog rešenja. Drugim rečima, ako se sada ne može i neće, s važnih državnih vanjsko-političkih i unutarnjo-političkih razloga, da pristupi konačnom rešenju, onda se mora sada svom brzinom stvoriti modus vivendi t. j. privremeni sporazum, koji bi i u budućnosti a priori ostranio svaku eventualnost bilo kakvog nacionalnog ili državnog potresa.

Svrha ovog modus vivendi bila bi u tome, da se odstrane najteže zapreke koje su na putu definitivnom sporazumu i da se za najkraće vreme pripremi teren i izjednače pogledi na eventualnu reviziju Ustava — koja će nastupiti ako se ukaže potreba i kad za to budu unutarnjo-politički i vanjsko-politički uslovi povoljniji.

To bi bio rezon jednog privremenog sporazuma.

Ako se njemu pristupi otvoreno i iskreno, s namerom da se udovolji Hrvatima, a ne „lomi kičma Srbiji“ (**Bogoljub Kujundžić**: I Srbiji!), da i Srbima, i da se izgradi država kao zajednička domovina celoga naroda, onda on ima opravdanje. Jer se sa strane Srba govorilo i to: „mi smo vas oslobodili, mi ćemo vas i izbaciti“; a iz Zagreba se govorilo: „treba slomiti kičmu Srbije“; kada se tako govori to nije dobro, jer treba naći izlaz iz situacije, treba uveriti Hrvate da se kičma Srbiji ne može slomiti, jer je to snaga ove države i bilo bi na štetu samih Hrvata — i zato vi niste zreli za sporazum. (Prigovori kod vladine većine).

Svaki drugi aranžman bio bi u neku ruku ili sličan „Markovom protokolu“ ili bi eventualno s druge strane izazvao novi „tvrđi grad“ nekakvog „srpskog fronta“ — i sve bi se rasplinulo u ništa.

Samo iskrenim i otvorenim postupkom može da se stvori aranžman, koji će da bude od koristi za narod i Jugoslaviju.

Govoreći otvoreno, ne verujem da se takav modus vivendi može da nađe jeftinim političko-partijskim aranžmanom. I bez većih državo-pravnih izmena, taj modus vivendi mora da u sebi sadrži takve državne reforme, koje bi s jedne strane Hrvatima garantovale punu ravnopravnost i adekvatan položaj sa Srbima u državnoj upravi, a s druge Srbima i Slovencima stalan mir i paralelan upliv sa Hrvatima. Ali u prvom redu treba takođe da garantuju svim Jugoslovenima, Srbima, Hrvatima i Slovencima, dakle narodu kao celini, da je pitanje „temeljnih principa države“ u istinu stavljeno za večna vremena „van diskusije“ i da ovaj modus vivendi sadrži sve uslove da Dinastija i Jugoslavija izadu moćniji i jači.

Ne mislim da u tom pravcu iznašam konkretne predloge, jer tome niti je mesto niti je vreme. Jedino u cilju da obrazložim dosledno stanovište jugoslovenskih nacionalista hrvatskog plemena, prisiljen sam opet citirati moju interpelaciju iz god. 1932. U toj sam interpelaciji još onda kazao:

„Pitanje banovinskih autonomija treba postaviti na jednu solidnu bazu. Današnja ministarstva: poljoprivrede, građevina, trgovine i industrije, socijalne politike i narodnog zdravlja, šuma i ruda, treba jednostavno ukinuti i najveći deo kompetencije preneti na banovine dotično na banovinske skupštine (sabore).

Jedno Ministarstvo narodne privrede preuzelo bi kompetence opšteg državnog interesa na pr. vanjsku — trgovačku politiku, opći nadzor i izjednačenje zakonodavstva.

Veći dio kompetencije Ministarstva prosvete i pravde prešlo bi na banovine, dok bi prosvetna politika ili judikatura ostala centralnim ministarstvima ili Narodnoj skupštini. Najveći dio kompetencije Ministarstva unutrašnjih poslova prešao bi takoder na banovine, dok bi Ministar unutrašnjih poslova vodio politiku i policiju, regulišući rad svojih, recimo, šest banovina.

Pokrajinske skupštine izdavale bi u svojoj kompetenciji zakone.

Time bi se državni budžet znatno snizio. Rashodi bi se pokrivali uglavnom od carina i monopola, te prihoda od preduzeća Ministarstva saobraćaja, dok bi manjak u budžetu pokrivala banovine kontingentom od svojeg budžeta.

Banovine bi sastavljale slobodno, kod nadzorom Ministarstva finansija, svoje autonomne budžete raspisujući banovinske poreze i prireze.“

Bez pretenzija sam nadodao u interpelaciji, da ovim nabacujem „nekoliko misli samo kao podlogu debate, ni iz daleka ne prisvajajući sebi pravo, da je to pravi i jedini put rešenju pitanja“. Tim manje prisvajam sebi sada to pravo... (**Bogoljub Kujundžić:** Niko nije bio protiv toga!) Niko nije bio za to! Ja Vam mogu spomenuti, da me je moj prijatelj g. Maksimović optužio kao najvećeg federalistu! (**Miloš Dragović:** G. doktor Andelinović misli, da kod rešenja hrvatskog pitanja treba on sam da sudeluje, kao jedini predstavnik). Hvala Bogu da ne sudelujem, sudelujte vi! Ja nisam kriv što niste uspeli da ga rešite!

Nemam prava da sumnjam, gospodo senatori, da Kraljevska vlada nije ozbiljno promislila, kad je

službeno otvorila hrvatsko pitanje. Jer, pitanje je otvoreno ostavkom sadašnjeg predsednika vlade g. Dragiše Cvetkovića i njegovih prijatelja u vladi g. dr. Milana Stojadinovića. Otvaranje hrvatskog pitanja, pred licem cijele naše javnosti i cijelog svijeta, gospodo senatori, potvrdila je Kraljevska vlada svojom prvom izjavom i dokumentovala deklaracijom g. Predsednika vlade i Narodne skupštine.

Moram, dakle, pretpostaviti, da je Kraljevska vlada svjesna što je započela i u kakav se je posao upustila... I tu se slažem s Vama, g. Kujundžiću, da to nije lak posao! (**Bogoljub Kujundžić:** Nije lak. Ne može se lakoumno i brzo rešiti, a da se ne provociraju i druga pitanja isto tako važna kao i hrvatsko). Nakon 20 godina možemo! (**Bogoljub Kujundžić:** Nakon 20 godina nisu se ujedinili Nemci i Italijani, iako su bili homogeni. Ni Francuzi, ni Belgijanci). Ali Nemačka je imala na granici Jugoslovene, Čehe, Poljake itd., a mi imamo sada Nemce i Talijane, a osim toga mi smo sada u momentu aeroplana i tenkova i — nemojte više o tome da govorimo! (**Bogoljub Kujundžić:** Sve što se brzo svrši ne valja!) Brzo ali pametno!

Gospodo senatori, duboko žalim da su sve te izjave tako preveć općenitog karaktera. I ja se donekle slažem, da ova vlada nije mogla da uđe „u suštinu“ problema, a još manje da objavljuje „granice tog budućeg željenog sporazuma“, ali ipak je bilo vrijeme i momenat da se nešto više kaže; nešto konkretnije i decidiranije.

Gospodo, neka Kraljevska vlada ne zaboravi, da je njoj prethodila jedna vlada, koja je u svom prvom početku davala slične izjave i obećanja... Mnoge, skoro sve naše vlade, od ujedinjenja, nastupale su sa sličnim deklaracijama i stvarale „pogodnu atmosferu“ da pred svoj pad zauzmu sasama suprotno stanovište! Priznajem, međutim, da je rijetko koja vlada ovako apodiktički naglasila potrebu riješenja hrvatskog problema, ali i nikada dosada nije se nužda riješenja ovoga pitanja ovakovom snagom ni nametnula. Nikada se nije više osjećala potreba; nikada nije bio podesniji momenat da se iskreno pristupi soluciji hrvatskog pitanja i jednoj općoj reorganizaciji našeg državnog života. „Pogodnu atmosferu“ već je stvorio faktor koji stoji iznad sviju nas i celokupna opozicija na poslednjim izborima.

Ne možemo biti zadovoljni sa današnjim stavom ove vlade, jer smatramo da je upravljala zemljom u vrijeme, kad je bilo potrebno da se mnogo više toga kaže. Ali ipak ako ona, znajući pametno prosuditi dokle sižu njezine ovlasti i snage, po izglasanju budžeta i potrebnih ovlasti u Finansijskom zakonu, to jest po izvršenju zadaće zbog koje je došla, prepusti svoje mjesto jednoj kvalifikovanoj kombinaciji, neće se moći kazati da nije bar donekle izvršila svoju dužnost.

Gospodo senatori, kako bi se pak modus vivendi Srba, Hrvata i Slovenaca između sebe i u Jugoslaviji ili modus vivendi Hrvata u Jugoslaviji izveo i proveo, to je drugo pitanje. Način provedbe, tj. modus procedendi tog privremenog sporazuma, predložio nam je akt od 8 oktobra 1938 godine, tj. dogovor SDK i UO. Međutim, prema svemu izgleda da je taj modus procedendi razvojem prilika donekle izgubio svoju aktuelnost, i da ga više ne možemo smatrati isključivo kao jedini formular procedure za riješenje hrvatskog pitanja. (**Bogoljub Kujundžić:** Primam taj tvoj formular kao bazu!). Drago mi je što ga primaš. Ja sam uveren da ovde ima i drugih ljudi, koji

ga primaju. Više puta je naime u javnosti izraženo da se ne isključuje ni druga procedura, koja bi i drugim faktorima olakšala, a drugim strankama i grupama omogućila, sudelovanje u sporazumu, ako je isto tako brza i isto tako efikasna.

Prema tome, neophodno je nužno da uz modus vivendi, tj. privremeni sporazum, nađemo i modus procedendi, tj. način kako ćemo to privremeno rešenje bez formalne revizije Ustava da provedemo.

Po mome mišljenju ima samo jedan način, koji bi mogli svi faktori i sve stranke da prime.

U prvom redu imala bi se obrazovati sprazumom svih faktora koncentraciona vlada, koja bi reprezentirala sve političke i socijalne struje koje žive u narodu. Ja bih time bio najzadovoljniji da na čelu te vlade bude lično g. dr. Vlatko Maček. Ta bi vlada na osnovu novog i naprednog izbornog zakona dovela novu Narodnu skupštinu. U isti mah bi odmah, po sporazumu svih faktora i svih stranaka, donijela reforme potrebite za smirenje hrvatskog javnog mišljenja kao i pripremala uslove za konačno rešenje srpsko-hrvatsko-slovenačkih odnosa u zemlji. To je jedini način i jedini put.

Samo molim vas, gospodo senatori, neko je tu dobacio da sve što se radi, neka se radi brzo. Perikulum in mora! Ovo se pitanje vuče 20 godina, ali je već došlo u stadij koji je vrlo opasan i svako zavlčenje može da izazove kobne posledice, i za Hrvate i za državu. U svakom slučaju zavlčenjem ništi se moral naroda, ruši autoritet, dezorganizira državna vlast i ubija vjera u državu. Što je najgore, u narodu su se probudile nade i uvjerenje da je sporazum brzo gotova stvar. Svako razočarenje može da bude vrlo opasno. Ako dakle narodu ne možemo da dademo sve, dajmo mu bar jedan modus vivendi, koji mu garantuje unutarjni mir za ove dve-tri godine i sigurnost definitivnog riješenja pitanja po nastupu mladoga Kralja. To je naša dužnost i to od nas traži cjelo pošteno i patriotsko javno mišljenje.

Gospodo senatori, kada je riječ o načinu kako da se dođe do sporazuma i kako da se izvedu potrebne predradnje za novo stanje u zemlji, onda su od ne male važnosti politički zakoni, na vlastito Izborni zakon, koje vlada g. Cvetkovića najavljuje. Mišlim da je o tom pitanju Kraljevska vlada mogla nešto više da kaže.

Mi se ovako možemo samo da nadamo da će ti novi zakoni biti doneseni, makar samo uz saradnju pravih pretstavnika naroda, i da neće biti jednaki onima, koji su doneseni u posvema drugim prilikama i drugom političkom ambijentu. Jer, ako budu takovi, onda zaista narod i zemlja nema mnogo da očekuje! Dozvolićete mi, gospodo senatori, da nije važno koliko se je — statistički — zborova i skupština održalo u našoj zemlji kroz godinu 1938 ili ranije, nego kako i na koji način su te skupštine održane. Neće biti potrebno da vama, očevdicima, navađam primjere i opisujem tok zborova ove ili one opozicione stranke i iznašam statistiku koliko je ljudi tom prilikom bilo zatvoreno ili pobijeno u ovom ili onom srezu, na pr. u Negotinu; rodnom srezu g. Petra Živkovića, bivšeg predsjednika Kraljevske vlade i vašeg nekadašnjeg vode, ili da vam govorim o tome koliko se je i na koji, blago da se izrazim, nedopušten način državna vlast angažovala za zborove vladine stranke. Neću da otešćavam situaciju i mutim odnose u Senatu, ali ne bih odgovorio svom visokom položaju kojega kao član ovoga Doma pokrивam, kad ne bih s ovoga mjesta odlučno i svečano protestirao pro-

tiv načina na koji su provedeni zadnji izbori. Još se osjećaju posljedice terora odozgo i obećane reparacije još nisu izvršene. Lojalno priznajem, da je i pred par dana g. Pretsjednik Vlade svečano obećao jednoj delegaciji našega Kluba, da će te reparacije kroz najkraće vrijeme biti izvršene. Ja s ovoga mjesta to obećanje podvlačim i čekam da bude izvršeno.

Bilo bi, dakle, sigurno mnogo bolje da se o „slobodi zbora i dogovora kroz godinu 1938“ nije ništa ni govorilo, jer ovako još više otkaće općenitost i neodređenost izjava — danih skoro bih rekao u opasnoj komparaciji sa onim što se je zbililo god. 1938 i ranije — o donaćanju političkih zakona. Ako se k tome još pridoda i činjenica, da je ovlaštenje za donošenje novog Izbornog zakona, dano Kraljevskoj vladi u Finansijskom zakonu novog budžeta, vezano za ovlaštenje parlamentarnih odbora, onda se samo po sebi rađa nepovjerenje i sumnja. Svi ovi zakoni, a navlastito onaj o izborima, kao i oni o štampi i o slobodi zbora i dogovora, previše danas zasijecaju u vitalne interese cijelog naroda, da bi se moglo smatrati dobrim, ako eventualno budu jednostrano doneseni od jedne prolazne vlade. Još manje će biti preporučljivo i dobro da pri tom bude suodlučivala jedna Narodna skupština, koja — dovedena od g. dra Stojadinovića u sasama drugom cilju i sasama suprotnim intencijama — niti je izraz narodne volje, niti nosilac jedne velike ideje, niti je iskreno prihvatila politiku sporazuma za koju se i Kraljevska vlada zalaže. Kad vi, gospodo, tu veoma važnu stvar vezujete za ovu Skupštinu, vi time kao da hoćete da kažete dr. Mačeku i Hrvatima: Mi te pozivamo na sporazum, ali unapred ti kažemo da nećemo ni ovu malenkost da ti udovoljimo, a kamo li one velike stvari. Kad vi kažete: Ova Skupština treba da to svrši, zar vi time hoćete da dr. Maček klekne i da se ponizi?! Vi zaboravljate da ako bi on i kleknuo i ponizio se, da bi onda moglo doći nešto gore. Maček je teži od Radića, i posle Mačeka moglo bi doći nešto gore, a onda neka nam je Bog u pomoći! (**Bogoljub Kujundžić**: Mi ćemo se radovati ako on dobije izbornu vladu!).

Gospodo senatori, mi nacionalisti koliko nas ima, to mogu svečano da izjavim, ni u kome slučaju ne pomišljamo da bi modus vivendi, a još manje definitivno riješenje pitanja unutaršnjeg uređenja tj. novi Ustav mogao da pripremi i stvori neku novu Čehoslovačku. Mi ne možemo da zamislimo jednu novu državnu zajednicu, koja bi ostavljala otvorena pitanja i toliko pukotina prema vani. Naša država, kakvu god ona unutarnju reformu imala da proživi, mora da bude stopostotno jedinstvena prema vani, da bude faktor mira i reda na Jadranu, u Podunavlju i na Balkanu, da bude jaka unutar; da bude jednom riječju — Jugoslavija.

Jugoslavija, kao narodna i državna zajednica Srba, Hrvata i Slovenaca, tradicijom svoga naroda i svojim geopolitičkim položajem povezuje interese Balkana, Jadrana i Podunavlja. Ona je zvana da na tom velikom i bogatom teritoriju stvori jedan kulturni kutić Evrope, prožet duhom rimsko-grčke kulture. I u tom velikom zadatku leži za nas sve, Srbe, Hrvate i Slovence indikacija kako da riješavamo svoj problem, ako hoćemo da udovoljimo svom velikom pozivu i da budemo jedan koristan član zajednice kulturnih naroda. Mutatis mutandis, pod raznim formama i raznim imenima, tako su na našu ulogu u Evropi i čovječanstvu gledali naši prvi i najveći ljudi: Njegoš, Štrosmajer, Ristić, Starčević i svi ostali;

takvu su nam ulogu davali i veliki i napredni umovi u drugim bratskim i prijateljskim narodima. Na pr. najdalekovidniji um bratskog bugarskog naroda, jedan Stambolijski tako zamišlja Jugoslaviju, a najplemenitiji um prijateljskog talijanskog naroda Mazzini tako zamišlja ujedinjenje Južnih Slovena.

Mi se nismo opredijelili za politiku sporazuma iz nekih izbornih političkih računa ili nekih vladiniovskih ambicija i kombinacija. Mi jugoslovenski nacionalisti hrvatskog plemena znamo dobro, da ćemo, kao grupa i kao pojedinci sa eventualnim novim banovinskim uređenjem, na terenu u našim krajevima imati velikih poteškoća. To će mi posvedočiti gospođa koja žive tamo.

Eventualno će današnja i sutrašnja većina u tim krajevima, kao što je naravno, borbom protiv nas, hteti da opravda stalne ustupke koji će im neminovno kompromisom biti nametnuti. Preveć se svojedobno na terenu radikalizirao. Još su svježe fraze... Predimo preko toga! Bojim se da će mnogi rade upirati prstom u šaku jugoslovenskih nacionalista, koji će onda biti „krivi“ što se nije „stopostotno“ ostvario program, nego li muški uzeti odgovornost i vedra čela braniti ono što je jedino moguće i jedino dobro za Hrvate — pošten sporazum sa ustupcima sa obeju strana. Nisam u tom pogledu optimista. Imam dvadesetogodišnje iskustvo. Ali usprkos tome zagovaram politiku sporazuma, jer je kategorički imperativ normalnog razvoja Hrvata i egzistencije ove države. Zar da se interesiramo hoće li nas napadati „Hrvatski narod“ ili „Hrvatska straža“ i šta će o nama pisati razni „Hrvatski listovi“ ili „Hrvatski glašnici“...? Što to znači, ako pri tome u prvom početku bude izloženo nejednakoj političko-stranačkoj borbi jedna manjina, koja je ponosna da sve snosi za veliku misao buduće velike i sretne Jugoslavije.

Mi smo na primer nacionalisti iz Dalmacije bili od prvog momenta za sporazum. Stoga sam se ja kao njihov predstavnik svojedobno razišao sa pok. Svetozarom Pribičevićem. Stoga smo morali toliko da trpimo od svojih nekadašnjih vlastitih drugova. Stoga smo morali da toliko podnesemo od one hrvatske većine, koja je u svom borbenom stavu a priori svojedobno odbijala svaki resonabl sporazum. Stoga smo morali da doživimo sva poniženja od beogradskih vlada, kojima mi jugoslovenski nacionalisti hrvatskog plemena nijesmo bili nikada simpatični radi našeg neodvisnog stava i koji su nam stoga uvijek pretpostavljali ili ljude bez političkog stava ili ljude bez ikakvog morala.

Danas mi, kad uočujemo zraku nade — i ako ni iz daleka nijesmo optimiste — da do tog kompromisa može da dođe, mi ga srdačno pozdravljamo, makar on došao preko naših političkih egzistencija.

Gospodo senatori, hoće li ipak i može li ova Vlada da pripremi riješenje jednog tako velikog i važnog pitanja?! Neće i ne može.

Ako se ikada smelo citirati ono veliko pravilo iz Rimskog prava: „Quod ad initio vitiosum est tractu temporis convalescere non potest“. (Što je od prvoga početka zlo, vrijeme ne može da popravi) — to je danas.

Ova vlada proističe iz Jugoslovenske radikalne zajednice, koja iza sebe ima tri i po godine vladavine g. dr. Stojadinovića i cijelu odgovornost za to fatalno razdoblje. Kojim bi se moralnim pravom ona sada mogla postaviti na čelo našeg naroda u ovom odlučnom razdoblju našeg političkog života?! Ko-

jim moralnim pravom mogla bi tražiti za sebe i svoju stranku monopol nove politike?!

Ali apstrahujući pitanje suodgovornosti prvih faktora u današnjoj vladi sa Vladom g. dr. Stojadinovića, mogao bih u tom slučaju da obzirom na Jugoslovensku radikalnu zajednicu postavim pitanje: Je li to ona ista stranka, koja je provela izobre 11 decembra 1938 god. i koja tim izborima ima samo da zahvali svoju „većinu“ u današnjoj Narodnoj skupštini?! Ali predimo preko toga.

Samo vlada koja proizađe iz cijelog naroda — ne isključujući nikoga, pa ni Jugoslovensku radikalnu zajednicu — i koja bude spremna da na slobodnim izborima na osnovu izbornog zakona koji odgovara ovom momentu, zatraži narodno povjerenje, može da sa svim nužnim autoritetom — preuzimajući odgovornost i pred Krunom i pred narodom — pripremi i provede nužne reforme i dade garanciju za budućnost.

Vlada koja je proizašla iz Jugoslovenske radikalne zajednice, a koja se do sada nije nikada okušala u opoziciji ili u jednim slobodnim izborima; Vlada koja je izašla iz izbora 11 decembra 1938 god. — nema te političke i moralne snage.

Jugoslovenska radikalna zajednica, gospodo senatori, možda je imala negde svoju zadaću. O tome reću da debatiram, kao ni o tome je li ona tu svoju zadaću dobro ili zlo svršila. Svakako je njezina zadaća sada završena. Tako mi gledamo na današnju političku situaciju.

Gospodo senatori, kako iz svega proizlazi. Jugoslovenska nacionalna stranka sa zadovoljstvom pozdravlja činjenicu da je hrvatsko pitanje postavljeno na dnevni red, te će svim svojim silama najpripravnije sudelovati pri njegovom riješenju. (Dr. Živadin Stefanović: Čak i onda, Grga, ako njegov šef traži intervenciju Hitlera i Ruzvelta?).

Gospodine predsjedniče, sad bih mogao da kažem: „Proicere margaritas...“

(Dr. Živadin Stefanović: Je li to smešno izgleda? Molim da mi odgovorite, g. Grga Andelinoviću! — Uzvici na levi: Nemoj, Grgo, da mu odgovaraš!)

Potpredsjednik dr. Đura Kotur: Molim g. Stefanovića da ne ometa govornika! (Dr. Živadin Stefanović: Onda ću ja pokazati list i poziv g. Mačeka! Evo izvolite! I ceo Vaš govor nije ništa drugo nego vrlo rdav govor, a odnosi se na veliku stvar i ideju Jugoslovenske otadžbine.)

Potpredsjednik dr. Đura Kotur: Molim g. senatora da ne ometa govornika. (Dr. Živadin Stefanović dobacuje Grgi Andelinoviću: Vi ste rdav advokat Mačekov.)

Dr. Budislav Grgur Andelinović (nastavlja): Priznajući da je Vlada g. Dragiše Cvetkovića olakšala situaciju već time što je smijenila Vladu g. dr. Stojadinovića, Jugoslovenska nacionalna stranka konstatira da je ova Vlada proistekla iz Jugoslovenske radikalne zajednice i iz izbora god. 1938. Stoga ova Vlada — priznajući joj što joj se priznati mora — ne može da uživa njezino povjerenje. (Bogoljub Kujundžić: Što zoveš u koncentraciju?). Kao da ja stvaram Vlade! (Dobacivanja sa desnice). G. Dr. Korošec i g. Spaho pokazali su da imaju snagu u narodu. A gde je Milan Stojadinović? Vi ste mu dali nogu i bacili ga van! (Glasovi sa desnice: Vi ste radili na njegovoj propasti!). Je li, Kujundžiću, ko ga je srušio? Tvoji prijatelji! Hajde, upadaj sada! (Smeh na levi). Sad ćutiš! (Bogoljub Kujundžić: Na to pitanje ne odgovaram.)

Gospodo senatori, Jugoslovenska nacionalna stranka je i sama griješila. (**Fran Smodej**: To je tačno!) Ali je i radila i mnogo uradila. Ona je, g. generalni izvestitelj, u jednom velikom momentu znala i smijela da preuzme odgovornost i da se postavi ispred i iza Kralja Ujedinitelja. U tom momentu su bila i ta mnoga gospoda iz Jugoslovenske radikalne zajednice! I sada, svijesna svoje historijske odgovornosti i velikog momenta, spremna je da posluži Kralju i Namjesništvu, narodu i državi svim snagama i svim žrtvama, koje jedna politička stranka može da doprinese.

Što se pak Jugoslovenskih nacionalista hrvatskog plemena tiče, oni priznaju: griješili su, ali su i voleli zemlju i bili su u najtežim momentima najjači njezin oslonac. Oni prelaze preko svega i imaju pred očima samo ideal svoje mladosti: Jugoslaviju.

Gospodo senatori, kao Hrvat i Jugosloven, koji od godine 1918 lojalno i pošteno saradujem u Beogradu — i možda sam još jedini od stare garde... (**Bogoljub Kujundžić**: Nisi jedini!) Koji su još u Senatu? (**Bogoljub Kujundžić**: Ne govorim o Senatu, ali ima ih još). Ima li koga u Skupštini? Ima li koga u javnom životu, koga niste kompromitovali? (**Bogoljub Kujundžić**: Ko?) Ti i tvoja Vlada. (**Bogoljub Kujundžić**: Ti prvi nisi kompromitovan!) Ja sam ostao na biljezi ovdje). (**Bogoljub Kujundžić**: Ali ih nisi branio i čuvao!) Nego šta sam morao raditi?

Potpredsjednik dr. Đura Kotur: Molim g. govornika da se ne upušta u dialoge, a gospodu senatore da ne ometaju govornika.

Dr. Budislav Grgur Andelinović (nastavlja): Gospodo, kao Hrvat i Jugosloven, i kažem opet u javnom političkom životu, na dnevnom političkom životu, možda još jedini od stare garde iz Narodnog vijeća... (**Miloš Dragović**: Koja je i mnoge zle krvi donela!) Na takve neozbiljne upadice neću ni da odgovaram. Gospodo, mi Hrvati jugoslovenske orijentacije otvoreno priznajemo da se sporazum sa Hrvatima može postići samo preko Hrvatskog narodnog pokreta i Hrvatske seljačke stranke, kojoj je na čelu g. dr. Vlatko Maček. (Žagor). Tako je, gospodo, ova vlada je proganjala Andelinovića kao divlju zver, što smo tražili da nam se nešto da pa da možemo da uđemo u narod. Rekli smo, učinite nam da ne izgledamo kao plaćenici, našta mi je g. Kujundžić govorio da imam pravo. (**Bogoljub Kujundžić**: Ja to i danas tvrdim). Kad smo dolazili praznih ruku i zbog toga malo digli glas, tada se našao jedan gospodin, g. Miloš Dragović, koji je rekao da zastupam fašizam i da sam fašistički eksponent. Gospodo, ja sam na to onda reagirao. Sećate se? (**Miloš Dragović**: To nije tačno!) Jeste, tačno je, postoje Stenografske beleške. U prkos vredanja mi smo stajali čvrsto uz JNS.

Stoga izjavljujem da mi, kao i stranka, kojoj imam čast pripadati, bez rezerve prihvaćamo svaki sporazum, kojega Njegovo Visočanstvo Knez Namešnik sankcioniše. Time se mi ne samo ne odričemo svoga temeljnog načela o nacionalnom jedinstvu jugoslovenskog naroda, nego nasuprot svečano izjavljujemo da ćemo se za to jedinstvo svim političkim

i kulturnim sretstvima u Jugoslaviji boriti, dok ono ne pobeđi i ne prodre u dušu svakog Srbina, Hrvata i Slovenca. Uvereni smo, da je to najsigurniji temelj zajedničkoj državi i da u svesti o jedinstvu leži najjača garancija za naš nacionalni i kulturni i ekonomski razvoj u budućnosti. Svesni toga, sve svoje specifične interese kao partija, i mi kao grupa u partiji, podređujemo ideji sloge Srba i Hrvata kao prvom uslovu izgradnje i stabilizacije naše zajedničke domovine. Za nas je Jugoslavija nada sve i ispred svega.

Gospodo senatori, sva ova moja izlaganja prilila bi mnogo više stanju od nazad nekoliko godina, kada smo još imali vremena za rasmatranja i diskusiju. Parlamentarne debate odgovaraju normalnim vremenima i ja, gospodo senatori, tako rekuć preko volje ulazim u ovu diskusiju, jer osećam danas više nego ikada imperativnu nuždu da se bez oklevanja i sa čim manje raspravljanja ukloni sve što stoji na putu narodne sloge i sporazuma.

Sve naše diskusije, sve etape, sva pripravljanja izgledaju mi danas više kao nepotrebno odugovlačenje i gubljenje dragocenog vremena.

Gospodo senatori, mi nažalost, imamo tako malo smisla za psihološku analizu raspoloženja i kretanja širokih masa i prema tome malo političke spretnosti da se izradi jedna psihološki pogodna situacija.

U ovom istorijskom momentu, kada je celi naš narod duboko osetio potrebu unutarne sloge i izmiranja, treba da se brzo i odlučno radi. Mesto svega ovog, mesto svih ovih rasprava više bi, po našem mišljenju, istinskim interesima zemlje odgovaralo, da su se već na zajedničkom poslu skupili predstavnici svih stranaka svih struja u narodu, da rešavaju o osnovnim problemima o kojima ovisi život naroda; da okupljeni oko Kralja i narodne Dinastije, pod visokim vodstvom Kneza Namesnika, u najkraćem mogućem roku izbrišemo sve razmirice, popravimo sve nepravde, uklonimo sve nesporazume i putem unutaršnjeg sporazuma i faktične ravnopravnosti povedemo narod velikim putevima naših slovinskih i ilirskih praotaca ka nacionalnoj solidarnosti, moralnom i materijalnom oružanju. Tako ćemo samo biti dorasli svim pogibeljima i svim neprijateljima.

Veliki je momenat, gospodo senatori, pred nama, istorijski momenat! Ne budemo li imali dovoljno pameti, dovoljno odlučnosti, dovoljno energije, a u prvom redu mnogo ljubavi za ovaj narod i ovu zemlju, moći ćemo i mi, kao odgovorni časnici broda koji u oluji na otvorenom moru baca uzaludne pozive za pomoć, da uskliknemo: Bog neka spase duše naše! (Odobranje i pljeskanje).

Predsjednik dr. Anton Korošec: Gospodo senatori, pošto je vreme poodmaklo, ja ću sa vašim pristankom prekinuti sednicu i nastavićemo je posle podne u 5 časova. Imaćemo još četiri govornika, tako da ja mislim da će generalna debata biti svršena između 6 i 7 časova, tako da ćemo oko 7 časova imati glasanje o budžetu u načelu.

Sednica je prekinuta u 13 časova i 20 minuta.

